

p. 5383

W
MINISTERSTWA WYŻN

PROGRAMY.

Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych: 1) Religia. — 2) Język polski. — 3) Języki obce. — 4) Historia. — 5) Geografia. — 6) Przyroda. — 7) Ćwiczenia cielesne. — 8) Śpiew. — 9) Roboty. — 10) Roboty kobiece. Gospodarstwo domowe. — 11) Rysunki. — 12) Ogólne wskazówki metodyczne. — 13) Rozkład godzin.

Program nauki w państwowych seminarjach naucz. Wyd. II. zmienione. Przykłady rozwinięcia programu nauki w semin. naucz. Zesz. I. Botanika i zoologia. Zesz. II. Matematyka.

Program gimnazjum państwowego niższego: 1) Religia rzymsko-katolicka. — 2) Język polski. J. obcy. Historia — 3) Geografia. Matematyka. — 4) Przyrodznawstwo. Fizyka i chemia. — 5) Nauka pisma. Rysunek. Praca ręczna. Śpiew. — 6) Ćwiczenia cielesne. Pogadanki higieniczne.

Program gimnazjum państwowego wyższego: Wydział matematyczno-przyrodniczy — 2) Wydział humanistyczny. — 3) Wydział klasyczny. — 4) Religia rzymsko-katolicka. — 5) Program gimnazjum państwowego (Zmiany).

MATERIAŁY I OPRACOWANIA Z ZAKRESU PEDAGOGIKI.

- Bohuszewiczówna Z.*: Lekcje botaniki w kl. IV szk. śred.
Haberkantówna W. dr.: Protokoły lekcji przyrodznawstwa. Część I. — Część II. — Część III.
Czapczyński T.: Ćwiczenia w mówieniu.
Gayówna D.: *Tradescantia Zebrina*. Przyczynek metodyczny do ćwiczeń botanicznych w szkole — Organizacja ćwiczeń zoologicznych. Kęrowce.
Gemborek E.: *Ośliczka (Asellus aquaticus)* jako materiał do ćwiczeń w szkole.
Tworowska J.: *Aloes (Aloë arborescens)* jako materiał do ćwiczeń szkolnych.

WYDAWNICTWA KOMISJI PEDAGOGICZNEJ M. W. R. i O. P.

- Joteyko J. dr.*: Poziom inteligencji uczniów gimnazjum niższego. Badania eksperymentalne.
Librachowa M.: Rozumowanie dzieci. Badania eksperymentalne.
Nawroczyński B. dr.: Uczeń i klasa. Zagadnienia pedagogiczne, związane z nauczaniem i organizowaniem klasy szkolnej.
Bykowski L. dr.: Badania eksperymentalne nad znaczeniem współzawodnictwa.
Ippoldt J.: Dydaktyka j. niemieckiego. Fizyka i chemia w szkole. T. I.

Skład główny: KSIĄŻNICA—ATLAS

Warszawa, ul. Nowy-Świat L. 59. Lwów, ul. Czarnieckiego L. 12.

DO NABYCIA WE WSZYSTKICH KSIĘGARNIACH.

MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO.

CZYTELNIA

PROGRAM GIMNAZJUM PAŃSTWOWEGO.

GIMNAZJUM NIŻSZE.

JĘZYK POLSKI, JĘZYK OBCY, HISTORJA.

WYDANIE ÓSME.

WARSZAWA — 1927.

SKŁAD GŁÓWNY: „KSIĄŻNICA-ATLAS“ TOWARZ. NAUCZ. S. W.
WARSZAWA, NOWY-ŚWIAT 59 — LWÓW, CZARNECKIEGO 12.
DO NABYCIA WE WSZYSTKICH KSIĘGARNIACH.

311214 (0738)

JĘZYK POLSKI.

CEL NAUCZANIA.

- I. Ze względu na materiał nauczania.
 - A. W zakresie poznawania i opanowywania języka:
 - 1) nauczyć poprawnie mówić i pisać;
 - 2) uświadomić podstawowe zjawiska językowe w zakresie form współczesnego języka literackiego.
 - B. W zakresie lektury:

nauczyć czytać przystępne utwory prozaiczne i poetyczne z możliwie najlepszym ich zrozumieniem i odczuwaniem.
- II. Ze względu na cele formalne nauczania szczególnym zadaniem nauczyciela języka polskiego jest:
 - 1) zaprawiać do jasnego, rzeczowego i możliwie samodzielnego myślenia i wypowiedzania swych myśli.
 - 2) kształcić wyobraźnię i smak estetyczny, uszlachetniać i rozwijać uczucia;
 - 3) wpajać świadomą miłość języka ojczystego i rzeczy ojczystych, a na ich gruncie szczepić i pielęgnować ideały religijne, etyczne i estetyczne.

ROZKŁAD MATERJAŁU.

KLASA I.

(4 godziny tygodniowo).

I. LEKTURA.

1. Czytanie poprawne, płynne i wyraziste krótszych utworów prozaicznych i poetycznych (baśni, legend, bajek,

opowiadań z życia dzieci, z przeszłości dziejowej, z życia przyrody, utworów lirycznych i t. p.).

2. *Objaśnianie i rozbiór* czytanych utworów.
3. *Ćwiczenia stylistyczno - logiczne*. W związku z lekturą i ćwiczeniami w używaniu języka wyszukiwanie i zestawianie wyrazów bliskoznacznych, wieloznacznych, wyrazów o znaczeniu przeciwnym i sprzecznym. Uwydatnianie głównych myśli utworu zapomocą pytań.
4. *Nauka o rzeczach* — w związku z lekturą, ewentualnie przy pomocy odpowiednich obrazów.

II. JĘZYK.

A. *Nauka o języku*. W związku z czytaniem i mówieniem wyróżnianie części mowy na podstawie znaczenia. Pojęcie o przypadku, rodzaju i stopniu. Rozbiór podmiotu rozwiniętego i orzeczenia rozwiniętego przez wyodrębnianie podmiotu zasadniczego i orzeczenia zasadniczego, oraz t. zw. drugorzędnych członków zdania: przedmiotów, przydawek i okoliczników. Kategorie znaczeniowe zdań (oznajmujące, pytające i wykrzyknikowe). Wytworzenie pojęcia o zdaniu złożonym.

Ćwiczenia z zakresu fonetyki opisowej. Narządy mowy i ich czynności. Odróżnianie ze względu na właściwości artykulacyjne: samogłosek i spółgłosek, głosek dźwięcznych i bezdźwięcznych, spółgłosek twardych i miękkich. Pojęcie o akcencie czyli przycisku polskim.

B. *Ćwiczenia w używaniu języka*:

1. *Ćwiczenia w mówieniu*. Opowiadanie zdarzeń z własnego życia, opisy przedmiotów z otoczenia, objaśnianie obrazów; odtwarzanie lektury szkolnej w formie najczęściej zmienionej.
2. *Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym*, a w związku z tem uczenie się napamięć (z początku w klasie, później w domu) krótkich wierszy, przysłów i sentencji.

3. *Ćwiczenia piśmienne*. Zapisywanie wydarzeń z życia domowego i szkolnego. Krótkie wypracowania, oparte na przeżyciach uczniów, bezpośredniej obserwacji, oraz na materiale, zaczerpniętym z lektury. Dla wyrobienia sprawności ortograficznej pisanie na tablicy i w zeszytach nowych wyrazów i zwrotów, przepisywanie odpowiednio dobranych tekstów, oraz dla kontroli — dyktando.

Uczniowie piszą możliwie najczęściej. Nauczyciel jest obowiązany przeglądać i poprawiać zeszyty wszystkich uczniów w pierwszych tygodniach roku szkolnego przynajmniej co tydzień, później przynajmniej co 2 tygodnie.

KLASA II.

(4 godziny tygodniowo).

I. LEKTURA.

1. *Czytanie poprawne, płynne i wyraziste* krótszych utworów prozaicznych i poetycznych (baśni, legend, ballad, bajek, powiastek, opowiadań i opisów z życia młodzieży, z przeszłości dziejowej i życia bohaterów, — artystycznych obrazków z życia przyrody, utworów lirycznych i t. p.). — Początki lektury domowej¹⁾.
2. *Objaśnianie i rozbiór* utworów, czytanych w szkole i w domu.
3. *Ćwiczenia stylistyczno - logiczne*. W związku z lekturą i ćwiczeniami w używaniu języka wyszukiwanie i zestawianie wyrazów bliskoznacznych, wieloznacznych, wyrazów o znaczeniu przeciwnym, sprzecznym, nadrzędnym i współrzednym. Wyszukiwanie i rozbiór porównań. Rozróżnianie zmian akcentów logicznych i uczuciowych przy zmienianiu szyku wyrazów w zdaniu. Dawanie tytułów obrazom, cyklom obrazów lub urywkom niezatytułowanym. Uwydatnianie głównych myśli utworu zapomocą pytań. Układanie planów niezbyt szczegółowych.
4. *Nauka o rzeczach* — podobnie jak w klasie I.

¹⁾ Wybór jej ułatwi dołączona do niniejszego Programu „Lista lektury domowej”.

II. JĘZYK.

A. *Nauka o języku*. Powtarzanie i pogłębianie wiadomości, nabytych w klasie poprzedniej. Częstki znaczeniowe wyrazów, częstki słowotwórcze (rdzeń, przedrostek, przyrostek) i częstki fleksyjne (temat, końcówka); budowa słowotwórcza wyrazów (wyrazy proste i złożone). Przegląd form fleksyjnych deklinacji rzeczowników, przymiotników, zaimków i liczebników z uwzględnieniem tylko tych końcówek, które są ważne ze względu na wykazane przez nie różnice znaczeniowe lub poprawność języka.

Składnia zdania pojedynczego. Sposoby oznaczania podmiotu, orzeczenia, przedmiotu, przydawki i okoliczników. Wyrazy poza zdaniem. Sposoby łączenia orzeczenia z przedmiotem. Sposoby łączenia części podmiotu i orzeczenia rozwiniętego; związek współrzędny, związki rzędu, zgody i przynależności.

Ćwiczenia z zakresu fonetyki opisowej. Podział samogłosek i spółgłosek ze względu na ich właściwości artykulacyjne.

B. *Ćwiczenia w używaniu języka*:

1. *Ćwiczenia w mówieniu*, jak w klasie I, jednakże ze zwiększeniem ich trudności i uwzględnieniem sprawozdań z lektury domowej.
2. *Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym, a w związku z tem uczenie się napamięć wierszy, przysłów, sentencji i krótkich urywków mowy niewiązanej.*
3. *Ćwiczenia piśmienne*. Zapisywanie wydarzeń z życia domowego i szkolnego. Pisanie listów. Wykończanie przerwanych w interesującym miejscu opowiadań lub opisów. Krótkie wypracowania, oparte na bezpośredniej obserwacji, przeżyciach uczniów, oraz na materiale, zaczerpniętym z lektury szkolnej i domowej. Dla wyrobienia sprawności ortograficznej: pisanie na tablicy nowych wyrazów i zwrotów, przepisywanie odpowiednio dobranych tekstów, oraz dla kontroli — dyktando.

Uczniowie piszą możliwie najczęściej. Nauczyciel jest obowiązany przeglądać i poprawiać zeszyty wszystkich uczniów przynajmniej raz na dwa tygodnie.

KLASA III.

(4 godziny tygodniowo).

I. LEKTURA.

1. *Czytanie poprawne, płynne i wyraziste utworów prozaicznych i poetycznych* (baśni, legend, ballad, bajek, powiastek, nowel, przystępnych powieści i poematów, opowiadań z przeszłości dziejowej, życia wielkich ludzi, artystycznych obrazków z życia przyrody, utworów lirycznych i t. p.). Lektura domowa¹⁾.
2. *Objaśnianie i rozbiór utworów*, czytanych w szkole i w domu.
3. *Ćwiczenia stylistyczno - logiczne*. W związku z lekturą i ćwiczeniami w używaniu języka, wyszukiwanie i zestawianie wyrazów bliskoznacznych, wieloznacznych, wyrazów o znaczeniu przeciwnym, sprzecznym, nadrzędnym, podrzędnym, współrzędnym i krzyżującym się. Wyszukiwanie i rozbiór porównań. Rozróżnianie zmian akcentów logicznych i uczuciowych przy zmienianiu szyku wyrazów w zdaniu. Rozróżnianie mowy mówionej (gwary, mowy warstw wykształconych, języka przemówień publicznych, szkoły) i pisanej. Język literacki (poetyczny i naukowy). Pierwsze wiadomości o rytmie i wierszu. Układanie planów bardziej szczegółowych, niż w kl. II.
4. *Nauka o rzeczach* — podobnie jak w kl. I i II.

II. JĘZYK.

A. *Nauka o języku*. Znaczenie form czasownika: słowo właściwe, imiesłów przysłówkowy i bezokolicznik. Znaczenie form słowa właściwego (strona, tryb, osoba, postać, czas). Opis głównych form czasownika polskiego. Obraz ogólny konjugacji polskiej.

¹⁾ Wybór jej ułatwi dołączona do niniejszego Programu „Lista lektury domowej”.

Składnia zdania złożonego. Dokładne rozróżnianie związków przyczynowych, zamiarowych, warunkowych, skutkowych. Uświadomienie zależności zdań. Zdania główne i poboczne. Zdania poboczne jako rozwinięcie części zdania głównego lub pobocznego. Różne rodzaje zdań pobocznych. Stosunek podrzędności i współrzędności.

Utrwalanie wiadomości z zakresu fonetyki opisowej drogą ćwiczeń.

B. Ćwiczenia w używaniu języka.

1. Ćwiczenia w mówieniu, jak w klasie II.
2. Ćwiczenia w wygłaszaniu estetycznym, a w związku z tem uczenie się napamięć wierszy, przysłów, sentencji i krótkich urywków mowy niewiązanej.
3. Ćwiczenia piśmienne, jak w kl. II.

LISTA LEKTURY DOMOWEJ

dla uczniów klas II i III.

Uwaga. Zadaniem tej listy jest ułatwić nauczycielowi wybór lektury domowej w klasach II i III. Każdy z uczniów zdoła przeczytać zaledwie część podanych tu utworów. Wystrzegając się przeciążenia klasy nadmiarem materiału, nauczyciel powinien starać się o dostosowanie lektury do uzdolnień i zamiłowań uczniów. Poza tem zwraca się uwagę na utwory dla młodzieży szkolnej, oceniane przez Komisję do Oceny książek do czytania dla młodzieży szkolnej. Oceny te są ogłaszane przez Ministerstwo w „Biuletynie Pedagogicznym”.

KLASA II.

- Defoe D. Robinson Crusoe (oprac. polskie Anczyca).
 Dygasiński A. Wilk, psy i ludzie, Co się dzieje w gniazdach?
 Junosza K. Wybór nowel, np. Łaciarz, Zajac.
 Konopnicka M. Wybór nowel, np. Urbanowa.
 Kraszewski J. Jak się dawniej listy pisało.
 Orzeszkowa E. Wybór nowel, np. A — B — C, Dobra Pani, Babunia.
 Prus B. Wybór nowel, np. Katarynka, Na wakacjach.

Sienkiewicz H. Wybór nowel, np. Janko Muzykant, Stary Sługa.

Syrokomla W. Wybór gawęd, np. Garść pszenna, Kapitan Terefera.

KLASA III.

Amicis M. Serce.

Chodźko J. Wybór opowiadań, np. Domek mojego dziadka, Boruny.

Dickens K. Wigilja Bożego Narodzenia.

Dygasiński A. Wybór nowel, np. W puszczy.

Kipling R. Księga dżungli.

Konopnicka M. W winiarskim forcie, Banasiowa.

Mickiewicz A. Bajki.

Orzeszkowa E. Wybór nowel, np. Siteczko.

Ostrowska B. Bohaterski Miś.

Prus B. Wybór nowel, np. Anielka, Kamizelka.

Reymont Wł. Z ziemi chełmskiej.

Sienkiewicz H. Wybór nowel, np. Bartek Zwycięzca, Za chlebem. — W pustyni i w puszczy.

Syrokomla W. Wybór gawęd, np. Jan Dęboróg, Szkolne czasy.

Tetmajer K. Ksiądz Piotr.

Żeromski S. Do swego Boga.

WSKAZÓWKI METODYCZNE.

UWAGI WSTĘPNE.

Ogólny charakter nauczania języka ojczystego. Język polski jest przedmiotem, który powinien wywierać głęboki wpływ wychowawczy na kształtowanie się charakterów młodzieży. Pierwszem zadaniem nauczyciela tego przedmiotu jest więc możliwie najgłębiej *przepoić nauczanie pierwiastkiem wychowawczym*. Nauka języka ojczystego ma budzić i pielęgnować uczucia religijne, moralne i estetyczne w młodzieży, pociągać ją ku rzeczom dobrym i pięknym, a zarazem rozwijać w niej miłość i szacunek dla spraw ojczystych, a więc dla teraźniejszości i prze-

szłości narodowej, jej bohaterów, przyrody ojczystej i takich tworów ducha narodowego, jak język i arcydzieła literatury.

Te zadania wymagają od nauczyciela gruntownej wiedzy, głębokiego przejęcia się przedmiotem, oraz powołaniem wychowawcy, umiejętności budzenia i podtrzymywania zainteresowań w młodzieży, dużego taktu pedagogicznego. Na lekcjach języka polskiego w szczególności należy się wystrzegać suchego pedantyzmu. Powinna tu panować naogół atmosfera szczerą, serdeczną i radosną — niekiedy podniosłą.

Zapomocą tego przedmiotu należy również rozwijać *w uczniach wyobraźnię i zdolność do samodzielnego i jasnego myślenia oraz jasnego i ścisłego wypowiedzania swych uczuć i myśli*. Nauczanie języka polskiego powinno się odbywać w ten sposób, aby uczniowie nie odgrywali roli biernych tylko słuchaczy, lecz brali możliwie najbardziej czynny udział w opracowywaniu wszelkiego rodzaju tematów i zagadnień. W tym celu nauczyciel powinien unikać podawania uczniom takich wiadomości, które oni sami mogą zdobyć drogą obserwacji lub rozumowania. Zwłaszcza należy unikać podawania terminów zamiast faktów, oraz narzucania gotowych uogólnień lub, co gorsza, całych usystematyzowanych teorii. Nie powinno się również obciążać pamięci uczniów nadmierną ilością materiału. Nauczanie języka polskiego ma się tedy opierać na przeżyciach uczniów, na czytaniu z objaśnieniami i dyskusją, oraz na połączonych z tem ćwiczeniach gramatycznych, stylistycznych i logicznych zarówno ustnych, jak i piśmiennych. Celem tych ćwiczeń ma być: obok zaprawiania uczniów do samodzielnego myślenia, do jasnego i poprawnego wyrażania swych myśli, także *doprowadzenie ich do zdobywania i trwałego przyswajania sobie wiadomości o podstawowych zjawiskach językowych*. Gramatyka w klasie pierwszej nie ma jednak stanowić osobnego przedmiotu nauczania, przysłaniającego uczniowi systemem pojęć oderwanych konkretne zjawiska żywej mowy ojczystej. W klasach II i III musi się gramatyka do pewnego stopnia wyodrębnić ze względu na konieczność oparcia ćwiczeń gramatycznych na dobranych przykładach. I na tym jednak stopniu nauczania należy dążyć do możliwie ścisłego łączenia

nauki gramatyki z innymi zajęciami w jedną organiczną całość. Wogóle w gimnazjum niższem gramatyka powinna być systemem ćwiczeń, związanych z czytaniem, mówieniem, oraz innymi ćwiczeniami, które program zaleca. Uogólnienia gramatyczne powinni zdobywać sami uczniowie na podstawie dokładnego przeobrażenia konkretnych faktów, nie zaś otrzymywać je biernie od nauczyciela. Nadawanie nazw technicznych powinno następować dopiero po dokładnem poznaniu nazywanych przedmiotów. Co w ten sposób przyswojone być nie może, to należy w nauczaniu pominąć, jako materiał dla umysłów dziecięcych przedwczesny i niewłaściwy.

Wogóle należy strzec się podawania nadmiaru wiadomości, główny zaś nacisk kłaść na wychowanie serc i umysłów, oraz kult mowy ojczystej. Ten jednak niewielki materiał, który podany będzie, musi być przyswojony gruntownie i dokładnie.

I. L E K T U R A.

Czytanie bywa kursoryczne i stataryczne. Zadaniem pierwszego jest umożliwić uczniowi ogarnięcie całości lub przynajmniej znaczniejszych fragmentów przerabianego utworu. Nauczyciel powinien dbać o to, aby całość przeczytanego utworu (lub jego fragmentu) zarysowała się w umyśle uczniów, zanim przejdzie do rozbioru jego szczegółów.

Czytanie stataryczne jest czytaniem zdaniem lub krótkimi ustępami, połączonym z objaśnieniami rzeczowemi, gramatycznymi i stylistycznymi, oraz omawianiem i rozbiorem zarówno treści, jak i formy. Czytanie to ma na celu gruntowne i głębokie przetrawienie materiału, zawartego w lekturze. Stanowi ono podstawę nauki języka polskiego w szkole średniej i jest punktem wyjścia dla większej części ćwiczeń ustnych i piśmiennych. Nie jest jednak rzeczą wskazaną nazbyt drobiazgowo i sucho analizować utwory, zwłaszcza o treści uczuciowej, ponieważ to osłabia lub niweczy ich wpływ na duszę młodego czytelnika.

Materiał do czytania należy w ten sposób dobierać, aby posiadał związek z doświadczeniem uczniów i mógł ich interesować. Przed rozpoczęciem lektury nauczyciel powinien ożywić

w uczniach odpowiednie grupy wyobrażeń i uczuć i w ten sposób przygotować do przyjęcia nowej treści. W związku z treścią czytanego utworu, podaje on im wiadomości o rzeczach, ilustrując je, w miarę możliwości, okazami, tablicami, przezroczami i t. p.

Wiadomości te powinny być tak dobrane, aby mogły stopniowo rozszerzać pogląd uczniów na świat i życie i zaspokajając w ten sposób żywą ciekawość, właściwą wiekowi młodemu. Wskazane jest przytem rozpoczynać od życia uczniów i ich najbliższego otoczenia, oraz nawiązywać do innych przedmiotów nauki szkolnej, w szczególności do historii i geografii ojczyznej.

Wiadomości rzeczowe mogą być najrozmaitsze, zgodnie jednak z humanistycznym charakterem przedmiotu powinny się skupiać dokoła człowieka i stosunków ludzkich. Wskazane jest poruszanie tematów etycznych i moralnych, jednak bez suchego moralizowania. Szczególną uwagę powinien zwrócić nauczyciel języka polskiego, aby jego przedmiot, od najniższej klasy, był nauką o Polsce dawnej i współczesnej. Nie tyle chodzi przytem o ilość wiadomości z tych dziedzin, co o zainteresowanie niemi młodzieży, wytworzenie do nich głębszego uczuciowego stosunku.

Wskazane jest, aby nabyte wiadomości czasami stawały się z kolei przedmiotami reakcyj ruchowych, to znaczy, aby uczniowie je wyrażali zapomocą pracy fizycznej, takiej np. jak rysowanie, malowanie, lepienie, wycinanie i t. p. W tym więc punkcie nauka języka polskiego powinna mieć łączność z nauką rysunku, modelowania i robót ręcznych. Poza tem nabyte wiadomości rzeczowe powinny znajdować swój wyraz w ćwiczeniach w mówieniu, oraz wypracowaniach piśmiennych, o czem patrz niżej.

W ostatecznym wyniku tak prowadzonego czytania statycznego uczniowie powinni nabrać zamiłowania do lektury, zaspokojeniem zaś tego zamiłowania ma być, oprócz lektury klasowej, także lektura domowa, odbywająca się według wskazówek i pod kontrolą nauczyciela. Już w klasie pierwszej należy zachęcać uczniów do czytania w domu. Obowiązkowa lektura domowa rozpoczyna się w klasie II. W klasie III jest obfitsza i obejmuje większe i trudniejsze utwory (powieści).

Ćwiczenia stylistyczne ciągną się systematycznie przez wszystkie klasy niższego (i wyższego) gimnazjum. Zmierzają

one przede wszystkim do wzbogacenia języka uczniów i uczynienia go ścisłym i dokładnym.

Wielką usługę mogą tu oddać ćwiczenia synonimiczne, polegające na wybieraniu synonimów, układaniu ich w szeregi według znaczenia głównego, pobocznego, oraz wartości uczuciowej i obrazowej. Ćwiczenia te należy prowadzić przez wszystkie klasy gimnazjum niższego. Materiał do nich należy czerpać z lektury i mowy uczniów.

Program przewiduje dalej całą grupę ćwiczeń stylistycznych, zmierzających do uświadomienia uczniowi porządku myśli w utworach czytanych, oraz zaprawiających go do porządkowania własnych myśli. To też ćwiczenia te wiążą się również z ćwiczeniami w mówieniu oraz z wypracowaniami piśmiennymi, uczeń bowiem opowiadający lub opisujący coś musi wypowiadać swoje myśli w należyтым porządku. Wdrożyć go do tego powinny ćwiczenia w układaniu planów. Swoją drogą pamiętać należy, że opracowanie ścisłego planu szczegółowego jest ćwiczeniem trudnym, które można stosować dopiero w klasach II i III, lecz i tam oględnie. W klasach niższych należy się ograniczyć do uwydatniania głównych tylko momentów danej treści zapomocą odpowiednio sformułowanych pytań. W żadnym wypadku gotowy plan nie powinien być narzucany uczniowi opowiadającemu lub opisującemu, jako bezwzględnie obowiązujący go, a wskutek tego krępujący schemat.

Ćwiczenia stylistyczne mają wreszcie na celu rozbudzenie w uczniach żywego odczucia działania różnych środków stylistycznych. Ten rodzaj ćwiczeń powinien polegać na analizowaniu przeżyć, wywołanych w uczniach przez ten lub inny środek stylistyczny, opierać się zaś na materiale, zaczerpniętym z lektury. Podawania suchych określeń stylistycznych należy bezwarunkowo unikać.

Ćwiczenia logiczne. Wszelkie ćwiczenia, przerabiane na lekcjach języka polskiego, mają zarazem być ćwiczeniami logicznymi w tem znaczeniu, że powinny one kształcić w sztuce prawidłowego myślenia, a więc w logice praktycznej (nie teoretycznej). Do tego celu w nauczaniu polonista powinien dążyć narówni z nauczycielem matematyki lub przyrody. Dlatego też ścisłość

i dokładność myślenia i wyrażania się obowiązuje go w stopniu najwyższym. Te same zalety powinien on wyrabiać w uczniach swoich. Szczególnym obowiązkiem nauczyciela języka polskiego jest tępić pustą i mętną frazeologję. Styl uczniów powinien być prosty, jasny i dokładny.

Ćwiczenia logiczne w gimnazjum niższym mają naogół charakter ściśle praktyczny. Opierają się one nie na teorii, lecz na poczuciu oczywistości, które powinny systematycznie wyrabiać. Można to osiągnąć przedewszystkiem przez rozpatrywanie i poprawianie wraz z całą klasą błędów logicznych, popełnianych przez poszczególnych uczniów. Ćwiczenia gramatyczne i stylistyczne dają również sposobność nietylko do przerobienia, lecz i do przedwstępного uświadomienia uczniom wielu czynności logicznych. Wyszukiwanie i zestawianie wyrazów o znaczeniu przeciwnem, sprzecznem, podrzędnem, współrzednem i krzyżującym się zapoznaje uczniów empirycznie ze stosunkami, które mogą zachodzić między dwoma pojęciami ze względu na ich zakres. Dobrem ćwiczeniem na stosowanie zarówno definicji, jak klasyfikacji jest układanie planów, zwłaszcza, gdy się łączy z rozpatrywaniem popełnianych przy tej sposobności błędów. Przy nauce o zdaniu można przygotować grunt pod pojęcia o sądzie i supozycji. Z wszystkich tych sposobności nauczyciel języka polskiego powinien korzystać, jednak z wielką oględnością, aby nie wykroczyć poza zakres zdolności i zainteresowań uczniów gimnazjum niższego.

II. JĘZYK.

A. NAUKA O JĘZYKU.

Nauka gramatyki w gimnazjum niższym jest systemem ćwiczeń, związanych z czytaniem statarycznym i ćwiczeniami stylistycznymi, logicznymi i ortograficznymi. Ćwiczenia gramatyczne winny się opierać nie na definicjach i prawidłach, podawanych przez nauczyciela, ale na obserwowaniu i rozbiorze faktów językowych, z którymi uczeń się spotyka w mowie potocznej i lekturze. Z tych danych sami uczniowie pod kierunkiem nauczyciela mają wyprowadzać potrzebne wnioski i uogólnienia, a następnie

sprawdzać je i utrzymywać przez stosowanie w szeregu wypadków konkretnych.

Program rozróżnia dwa stopnie nauczania gramatyki w gimnazjum niższym: pierwszy z nich obejmuje klasę I, drugi — klasy II i III.

W klasie I w szczególny sposób należy unikać podawania uczniom jakichkolwiek określeń lub prawideł. Ćwiczenia gramatyczne powinny mieć jak najściślejszy związek z nauką o rzeczach. Uczniowie powinni rozpatrywać fakty językowe, zwracając uwagę przedewszystkiem na ich stronę znaczeniową.

Przy analizie znaczenia wyrazów należy uwydatnić różnicę dwóch punktów widzenia: rozpatrywanie wyrazów jako części mowy i jako członów zdania; już jednak w klasie I trzeba zwrócić uwagę na zasadniczy związek, który zachodzi pomiędzy poszczególnymi częściami mowy a członkami zdania (rzeczownik — podmiot zasadniczy lub przedmiot; przymiotnik — przydawka; czasownik — orzeczenie i t. p.), nie wchodząc narazie w analizę odstępstw.

Naukę fonetyki można i należy uprzystępniać środkami uzmysławiającymi, stosując metodę obserwacji i uciekając się do pokazów. Punktem wyjścia powinno być gruntowne zapoznanie uczniów z najważniejszymi częściami narządów mowy, które należy uzmysławić przy pomocy odpowiednich rysunków, a częściowo także przy pomocy modeli. Metodę obserwacji stosować należy również przy rozpoznawaniu czynności narządów mowy; można to osiągnąć przy pomocy bardzo prostych środków: lusterko daje możność postrzegania układu bardziej zewnętrznych narządów mowy przy pomocy wzroku; palec ułatwia postrzeganie położenia wewnętrznych narządów mowy przy pomocy dotyku; udział niektórych narządów mowy, jak na przykład więzadeł głosowych, można rozpoznawać po wyniku akustycznym, jaki ich czynność powoduje. W klasie I nie należy, oczywiście, wdawać się w zbytne szczegóły, lecz trzymając się programu, uwzględniać tylko te ruchy artykulacyjne, które są podstawą różnic, dzielących samogłoski od spółgłosek (położenie jamy ustnej otwarte, szczelinowe, zwarte), oraz głoski dźwięczne i bezdźwięczne (drganie lub brak drgania więzadeł głosowych). W każdym

razie nauczyciel powinien pamiętać, że zadaniem nauki tutaj, jak zresztą i w innych działach gramatyki, jest wyćwiczenie uczniów w umiejętności samodzielnego rozpoznawania faktów, a nie pamięciowe przyswajanie zgóry narzuconych definicji, terminów i podziałów klasyfikacyjnych.

W klasie II należy powrócić do początków, już przygotowanych w klasach poprzednich, aby je pogłębić i uporządkować. Na tej podstawie należy systematycznie budować dalej, nie zmieniając jednak zasad nauczania. Wskutek tego ogólne wskazówki metodyczne, podane wyżej, stosują się i do tego stopnia nauczania gramatyki w gimnazjum niższym. Różnica pomiędzy dwoma stopniami nauczania gramatyki ma polegać — poza zaznaczonym już wyżej względem wyodrębnieniem się ćwiczeń gramatycznych — na tem, że w kl. II i III analiza zjawisk językowych ma się stać głębsza i bardziej szczegółowa, zakres obserwacji się rozszerza, i punkt ciężkości zainteresowania przenosi się ze znaczenia wyrazów i zdań na ich formę.

Przy analizie formalnej **nie** chodzi jednak o wyczerpanie i utrwalenie w pamięci całego zasobu faktów, należących do poszczególnych kategorii zjawisk, tylko o wyjaśnienie na przykładach konkretnych istoty tych zjawisk, oraz zasad ich klasyfikacji. Nie należy zatem obciążać pamięci uczniów szczegółową systematyką. Nie chodzi więc np. o zapamiętanie lub nawet odróżnienie wszystkich końcówek deklinacyjnych, lecz o wyjaśnienie, na czem polega istota deklinacji, co to są typy deklinacyjne, co stanowi zasadę ich podziału i t. p.

To samo stosuje się także do fonetyki, którą należy prowadzić w formie ćwiczeń, opartych na postrzeganiu i samoobserwacji, jak w klasie I, z tą tylko różnicą, że tutaj, w klasie II uwaga musi być zwrócona na szczegóły tam pominięte: tam wiadomości o samogłoskach ograniczają się do stwierdzenia, że są to głoski — w przeciwstawieniu do spółgłosek — mniej lub więcej otwarte, tutaj należy przeprowadzić obserwacje bardziej szczegółowe, uwidoczniające różnice w położeniu języka i warg; w zakresie spółgłosek należy tu zwrócić uwagę na różnice wymawiania, wynikające z t. zw. miejsca artykulacji (wargowe, wargowo-zębowe, przedniojęzykowe, średniojęzykowe i tylnojęzykowe).

W klasie III będziemy utrwalali zdobyte w ten sposób wiadomości z zakresu fonetyki opisowej drogą częstych ćwiczeń, do których sposobności przy nauczaniu języka ojczystego nigdy nie zabraknie.

B. ĆWICZENIA W UŻYWANIU JĘZYKA.

Ćwiczenia w mówieniu mają na celu zaprawienie młodzieży do swobodnego, a poprawnego przytem wyrażania się w mowie ojczystej. Nauczyciel powinien działać przedewszystkiem dobrym przykładem. Ma się zawsze wobec uczniów wyrażać w ten sposób, aby jego mowa mogła być dla nich wzorem dobrej polszczyzny. Po drugie, winien prostować błędy językowe uczniów, a z biegiem czasu wpoić w nich taki kult języka, aby sama klasa stała na straży poprawności mowy ojczystej i błędy kolegów prostowała. Po trzecie, winien zaprawiać uczniów zapomocą specjalnych odpowiednio ustopniowanych ćwiczeń do swobodnego i poprawnego mówienia. Oprócz częstego prowadzenia swobodnych rozmów z klasą do tego celu wiodą takie sposoby, jak skłanianie zapomocą pytań lub poleceń — do tworzenia zdań, a następnie do ich przekształcania; powtarzanie własnymi słowami przeczytanych i dobrze przerobionych opowiadań z początku przy pomocy nauczyciela, później bez pomocy; wreszcie zaprawianie uczniów do wypowiadania własnych spostrzeżeń, obserwacji i wogóle przeżyć.

Ten ostatni rodzaj ćwiczeń w mówieniu jest najważniejszy ze wszystkich. Jego wartość zasadza się przedewszystkiem na wyzyskaniu dla celów dydaktycznych naturalnego w dziecku popędu do wyrażania swych przeżyć. Gdy uczeń powtarza cudze myśli, wówczas mówienie staje się dla niego bardzo często tylko narzuconem mu z zewnątrz zadaniem. Takie zadania młodzież wykonywa dość obojętnie, nieraz wprost mechanicznie. Zachęćmy ją jednak do wypowiadania własnych przeżyć, obserwacji i myśli, a sytuacja zmieni się radykalnie. Mówienie w szkole stanie się dla uczniów ponęttem zajęciem, w które każdy z nich będzie mógł włożyć coś ze swej istoty, klasa się ożywi i zainteresuje.

Trzeba jednak, aby nauczyciel słuchał naiwnych nieraz zwierzeń z wielką życzliwością. To wzbudzi zaufanie i rozwiąże

języki. Natomiast cierpkie uwagi, drobiazgowo poprawianie błędów w czasie mówienia i wogóle niepotrzebne przerywanie toku myśli i słów mogą tylko zniechęcić młodzież do szczerego i naturalnego wypowiedzania tego, co ją naprawdę zajmuje. Na życzliwą krytykę, uwagi i wskazówki czas będzie, gdy uczeń już skończy mówić. Wówczas nauczyciel i klasa pod jego kierunkiem może się zastanowić nad zaletami i wadami przemówienia, może je zestawić z przemówieniami innych uczniów i na tej podstawie wysnuć pewne wskazówki na przyszłość. Główny nacisk należy przytem kłaść na jasność, rzeczowość i logiczność wypowiedzania się uczniów. Ćwiczenia w mówieniu powinny być dla młodzieży przede wszystkim szkołą jasnego, ścisłego i dobrze uplanowanego myślenia i mówienia. Mają one ich przyuczyć do odróżniania rzeczy istotnych od nieistotnych, do porządkowania myśli i słów swoich, do przekonywającego uzasadniania wszystkiego, co twierdzą. Co więcej, zadaniem ćwiczeń tych jest wzbudzić *zamiłowanie* do takiego myślenia i takiego wypowiedzania się, a natomiast odrządo do mętnych słów i kwiecistych, lecz pustych frazesów.

Rzecz jasna, iż przemówienia, czyniące zadość wszystkim tym wymaganiom, nie mogą być improwizacjami. Wymagają one przygotowania zupełnie podobnie, jak go wymagają oparte na obserwacjach zewnętrznych lub wewnętrznych ćwiczenia piśmienne. Uczniowie pod kierunkiem nauczyciela powinni się przyzwyczajać do systematycznego zbierania materiału do tych ćwiczeń przez prowadzenie notatek, a następnie ich porządkowanie. Niech tematem ćwiczenia będzie opis jednego z drzew, charakterystycznych dla polskiego krajobrazu, np. brzozy. Uczeń, przygotowujący się czyto do mówienia, czy do pisania o brzozie, nie powinien zaufać dorywczym spostrzeżeniom, które poczynił, zanim jeszcze obrał sobie ten temat. Gdyby na nich poprzestał, rozporządzałby materiałem mętnych i niedokładnych wspomnień, skutkiem czego i jego opis musiałby być mętny i niedokładny. Chcąc go uczynić jasnym, dokładnym i rzeczowym, uczeń musi w przeciągu przynajmniej kilku dni obserwować brzozy w różnych miejscach, przy rozmaitej pogodzie i oświetleniu, czyniąc od razu notatki, a w miarę możliwości i rysunki. Materiał ten bę-

dzie on musiał następnie uporządkować według jakichś zasad i dopiero po takim przygotowaniu przystąpi do budowania przemówienia lub wypracowania.

Gdyby temat był inny, np.: „Moje wrażenia z ostatniej wycieczki szkolnej”, — musiałaby się, oczywiście, zmienić również metoda pracy ucznia. Nie mógłby on wówczas czynić obserwacji zewnętrznych, ale powinienby się skupić, „wejść w siebie” w celu ożywienia swoich przeżyć z niedalekiej przeszłości, główna zaś trudność polegałaby na uchwyceniu najważniejszego przeżycia i skupienia dokoła tego centralnego punktu reszty celowo wybranych szczegółów.

Jak z tych przykładów widać, metoda pracy ucznia może być w różnych wypadkach rozmaita, ale samej pracy gromadzenia i porządkowania materiału nigdyby nie powinno przy ćwiczeniach w wypowiedzaniu się brakować. Natrafienie na sposób właściwszy nie jest bynajmniej łatwym zadaniem. Trudno też liczyć na to, aby uczniowie, zwłaszcza tak jeszcze młodzi, mogli się z niem uporać o własnych siłach. Dopomóc im w tem powinien nauczyciel. Przy tych ćwiczeniach nie może on się w gimnazjum niższem ograniczyć do wymyślenia odpowiedniego tematu, wysłuchania jego wykonania i krytyki przemówień uczniowskich. Wszystko to jest, niewątpliwie, potrzebne, nawet konieczne, mogłoby jednak chybić celu, gdyby zabrakło najważniejszego bodaj momentu, którym jest *systematyczne naprowadzanie młodzieży na właściwe metody pracy i zaprawianie do posługiwania się nimi w życiu nie tylko szkolnem*. W dążeniu do tego celu nauczyciel powinien: 1) po ustaleniu tematu przedyskutować z klasą różne sposoby jego ujęcia; 2) interesować się nie tylko wynikami pracy uczniów, lecz jeszcze bardziej *samą ich pracą*, zgłaszającym się do niego uczniom chętnie udzielać wyjaśnień, rad i wskazówek. Gdy uczniowie nabiorą już pewnej wprawy w gromadzeniu, porządkowaniu i opracowywaniu tematów ćwiczeń w mówieniu oraz przywykną do ich ustnego przedstawiania, można od czasu do czasu stosować (ogłędnie) ćwiczenia improwizowane. Ale i w tym wypadku należy uczniowi zostawić chwilę czasu do namysłu, aby mógł choć zgrubsza rzecz sobie uświadomić i choć trochę ją uporządkować. Ćwiczenia takie mają tę dobrą stronę,

że nauczyciel może obserwować w skrócie cały proces twórczy u ucznia i odpowiednio nim pokierować. Na tym stopniu nauczania należy je jednak przeprowadzać głównie z uczniami zdolniejszymi, dając w ten sposób ujście poczynającym się objawiać zdolnościom narratorskim czy oratorskim. Należy przytem usilnie baczyć na to, aby wybrane tematy były bardzo konkretne, łatwe i zajmujące dla dziecka w tym wieku. Na tematy bardziej odcierwane lub rozleglejsze (np. roztrząsanie jakiegoś problemu) będzie czas później. Wogóle zaś pamiętać trzeba, że dłuższe, ciągle wypowiedanie się bez doraźnej pomocy nauczyciela należy raczej do programu nauczania w gimnazjum wyższym.

Osobną grupę stanowią ćwiczenia w mówieniu, związane z lekturą uczniów. Dawniejsza rutyna szkolna znała właściwie tylko takie ćwiczenia. Czy słusznie? — Bynajmniej! przy tak jednostronnem bowiem ich uprawianiu całe nauczanie szkolne nabiera charakteru książkowego i wychowuje młodzież w sztucznem oderwaniu od otaczającego ją życia. Cóż dopiero, gdy nieudolny nauczyciel całą rzecz sprowadzi do biernego powtarzania przeczytanych w wypisach szkolnych tekstów. Wówczas ćwiczenia w mówieniu stają się tylko mechaniczną próbą pamięci, a w jej braku prowadzą nawet do bezmyślnego „kucia”.

Nauczyciel języka polskiego w naszych szkołach powinien wziąć sobie za punkt honoru, aby nigdy nie dopuścić do tak smutnych następstw wypaczenia podstawowych zasad nauczania. Nie idzie za tem, aby nigdy nie należało czerpać tematów do ćwiczeń w mówieniu z lektury. Tematy te są niewątpliwie najzupełniej uprawnione, jednakże pod dwoma warunkami: po pierwsze nigdy nie należy ograniczać się tylko do nich, ani nawet dawać im zbytnej przewagi nad tematami, zaczerpniętymi z otaczającego dziecko życia lub z jego własnych przeżyć; po drugie, trzeba je tak formułować, aby one nie prowadziły do biernego powtarzania cudzych słów i cudzych myśli, lecz przybierały charakter zadania, którego rozwiązanie wymaga aktywnego stosunku ucznia do przedmiotu, otwiera pole dla jego pomysłowości, daje mu możliwość włożenia w swoje słowa cząstki własnej duszy.

Bardzo wdzięczne pole do takich ćwiczeń dają opowiadania, w których występują różne postaci ludzkie lub, jak np. w baj-

kach, zwierzęta. Autor epiczny opowiada zazwyczaj o słowach i czynach ze stanowiska obiektywnego świadka. Nauczyciel nie poleci uczniom w takim wypadku powtarzać słów autora, lecz każe im wejść w role działających osób i zwierząt. Uczniowie zatem, zamiast np. opowiadać bajkę: „Wilk i baranek”, będą się starali przemawiać: jedni — jakby byli owym wilkiem z bajki, inni — jakby byli barankiem. W innym wypadku nauczyciel zmieni któryś z warunków, wpływających na akcję w utworze i poleci opracować przemówienia działających osób w tej zmienionej sytuacji. W jeszcze innym każe odpowiedzieć na pytanie, jakby się dalej potoczyła akcja w innych warunkach lub po momencie, do którego autor doprowadził swoje opowiadanie. Rozbiór czytanych utworów daje również sposobność do ćwiczeń w mówieniu. Po przeczytaniu np. utworów, oddziaływających na uczucia, można zachęcić do wyrażenia odniesionych wrażeń. W związku z utworami, poruszającemi zagadnienia moralne, na miejscu będą pytania: czy bohater opowiadania postąpił dobrze lub źle i dlaczego? jak powinien był postąpić? jak tybyś postąpił na jego miejscu? i t. p.

Ze wszystkich tych uwag wypływa nauka, że ćwiczeń w mówieniu nie można uprawiać według stereotypowego szablonu. Każde z nich musi być dostosowane do materiału, którym rozporządzają uczniowie i nauczyciel, do wielu okoliczności życia szkolnego i specjalnych celów, którym ma służyć. Dlatego też obmyślenie tematów i pokierowanie pracą uczniów wymaga zawsze namysłu, inwencji i dużego taktu pedagogicznego. Ułatwić dobre wykonanie tego niełatwego zadania może odpowiednia literatura pedagogiczna. Z istniejących opracowań można polecić: Tadeusza Czapczyńskiego „Ćwiczenia w mówieniu” (wyd. Ministerstwa W. R. i O. P., Warszawa 1922 r.). Patrz również ustęp p. t. „Ćwiczenia w mówieniu” we „Wskazówkach metodycznych” do „Programu języka polskiego w gimnazjum wyższym”.

Wyglaszanie. We wszystkich klasach niższego gimnazjum należy wyrabiać w uczniach technikę czytania i wygłaszania. Dbać przytem trzeba przede wszystkim o to, by uczniowie, czytając, wymawiali poprawnie właściwe dźwięki i wyrazy bez zaci-

namia się, jąkania lub wydawania dźwięków zbyt częstych. Jednocześnie należy walczyć z wadami intonacji, dążąc do tego, aby się ona stała jak najbardziej naturalną. W tym celu trzeba zwracać uwagę na akcenty logiczne i uczuciowe, oraz na znaki pisarskie i wyrabiać wyrazistą i estetyczną modulację głosu. Te same zalety wygłaszania należy wyrabiać przy wypowiedzianiu wierszy, wyuczonych na pamięć i wogóle przy wszelkich odpowiedziach ustnych. Wskazane jest odpowiednie ćwiczenia przerabiać nie tylko z pojedynczymi uczniami (wygłaszanie jednostkowe), lecz i z całą klasą (wygłaszanie zbiorowe). Dokładniejsze wskazówki nauczyciel znajdzie w podręcznikach J. Tennera: „Technika żywego słowa” i „Podręcznik sztuki czytania”.

Uczenie się na pamięć. Ćwiczenia, należące do tej grupy, zaleca się prowadzić w ten sposób, aby nie wymagały od uczniów nadmiernych jednorazowych wysiłków pamięci, lecz ćwiczyły ją stopniowo i systematycznie. Z tych względów, zwłaszcza w początkach nauczania, należy wybierać teksty krótkie, nie przekraczające przeciętnie 15 wierszy mowy związanej i kilku wierszy mowy niewiązanej. Nauczyciel powinien zaczynać ćwiczenia od nauczania swoich uczniów techniki uczenia się na pamięć, zgodnej z wynikami badań psychologicznych nad pamięcią. Główne zasady tej techniki są następujące: 1) uczniowie powinni się uczyć na pamięć tylko takich tekstów, które dobrze zrozumieli; 2) tekstu nie należy nigdy powtarzać drobnymi częściami, lecz zawsze w całości; gdy utwór składa się z kilku okresów lub strof, należy czynić pomiędzy nimi krótkie pauzy odpoczynkowe; 3) nie należy dążyć do tego, aby dzieci nauczyły się na pamięć tekstu za pomocą licznych powtarzań, dokonanych na jednej lekcji; raczej przeciwnie, trzeba tę pracę rozłożyć na kilka następujących po sobie lekcji, na każdej z nich powtarzając tekst po trzy do czterech razy i unikając starannie znużenia i znudzenia klasy tem ćwiczeniem; 4) praca zbiorowa wpływa dodatnio na wyniki uczenia się na pamięć; z tych względów należy w klasie zaczynać od chóralnego powtarzania tekstu z książki lub z nauczycielem, następnie zaś zachęcać uczniów, posiadających najlepszą pamięć, do jednostkowego wygłaszania tekstu z pamięci (przy pomocy nauczyciela); za ich przykładem pójdą z czasem średnio uzdol-

nieni, a w końcu i najslabsi; 5) gdy uczniowie nabiorą wprawę w uczeniu się na pamięć w klasie, można stopniowo przechodzić do zadawania tego ćwiczenia do domu. Trzeba jednak przedtem wytłumaczyć dzieciom, że powtarzanie tekstu działa najskuteczniej, gdy następuje serjami mniej więcej w odstępach 24 godzin. Z tego względu uczniowie nigdy nie powinni usiłować w domu nauczyć się tekstu za jednym zamachem, lecz zawsze rozkładać sobie tę pracę przynajmniej na dwa terminy: po wyuczeniu się tekstu jednego dnia wieczorem mają oni powtórzyć go sobie na drugi dzień rano, najlepiej jeszcze przed pójściem do szkoły. Powtarzanie, rozłożone na trzy kolejno następujące po sobie dni, wyda tem lepsze wyniki, zarazem będzie zaprawiało młodzież do systematyczności w pracy.

O technice uczenia się na pamięć można znaleźć informacje m. i. w książkach E. Meumanna: „Oekonomie und Technik des Gedächtnisses” oraz „Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik”, wyd. 2-gie, tom III, str. 77 i n.

Ćwiczenia pisemne wraz z ćwiczeniami w mówieniu i wygłaszaniu należą do ćwiczeń w używaniu języka. Będą one działały tem skuteczniej, im ściślej się połączą z całym nauczaniem języka ojczystego, zwłaszcza zaś z ćwiczeniami w mówieniu i lekturą. W wielu wypadkach powinny one stanowić środek metodyczny przy prowadzeniu tamtych ćwiczeń. Częste używanie kredy, pióra i ołówka jest wskazane podczas wszelkich ćwiczeń ustnych, umożliwia bowiem oddziaływanie na uczniów nie tylko zapomocą wrażeń słuchowych, lecz również wzrokowych i mięśniowych. Zasada powinno być, aby nauczyciel pisał nowe wyrazy i zwroty na tablicy, uczniowie zaś w zeszytach. Należy przytem zwracać odrazu uwagę na osobliwości pisowni nowych wyrazów i porównywać je pod tym względem z innymi.

Właściwe wypracowania mają stanowić dla uczniów sposobność do wyrażania swych przeżyć — podobnie jak rysunek, lepienie i t. p. roboty ręczne; dobrze jest też, gdy się z zajęciami ręcznymi łączy, co może nastąpić, gdy np. uczniowie ilustrują swoje wypracowania rysunkami. Wypracowania powinny być możliwie swobodne. Przy wyborze tematów nauczyciel powinien się liczyć przede wszystkim z zasobem doświadczenia

i kierunkiem zainteresowania swoich uczniów. Źródłem powinny być: obserwacje, wspomnienia i wogóle przeżycia samych uczniów, następnie zaś lektura. Wskazane jest w niektórych przypadkach pozostawiać klasie wpływ na wybór tematu. Narzucać uczniom szczegółowo opracowanego planu nie należy. Tem większą uwagę trzeba jednak zwracać na porządek myśli w wypracowaniu, oraz trzymanie się zadanego lub obranego tematu.

W klasie I należy się liczyć z tem, że dzieci muszą jeszcze walczyć przy pisaniu z dużymi trudnościami technicznymi. To też wypracowania powinny być krótkie. Najodpowiedniejszymi dla tej klasy są tematy, oparte na przeżyciach uczniów, następnie zaś na bezpośredniej obserwacji obrazków i okazów, wreszcie na lekturze. Przygotowanie do tych wypracowań odbywa się podobnie, jak przygotowanie ćwiczeń w mówieniu na analogiczne tematy. Jedną z odmian wypracowań, opartych na obserwacji, może być zapisywanie przez uczniów ciekawszych wydarzeń z życia szkolnego w postaci kroniki klasy, prowadzonej kolejno przez uczniów, odczytywanej zaś, dyskutowanej i korygowanej przez całą klasę.

O ile nauczyciel daje wypracowanie, oparte na lekturze, powinien je tak sformułować, aby nie zamykało pola samodzielności uczniów. Są tu wskazane takie np. tematy: dokończenie jakiegoś opowiadania, nie przeczytanego w całości, lecz przerwano w dramatycznym momencie; zmienianie i pogłębianie poszczególnych sytuacji, opowiadanie ze stanowiska różnych osób, występujących w czytance i t. p.

W klasach II i III zarówno tematy, jak sposób ich opracowania należy dostosować do zmienionej psychiki młodzieży. Uczniowie tych klas poczynają wchodzić w okres wieku przejściowego, a w związku z tem stają się mniej skorzy do zwierzeń. Nauczyciel, nie licząc się z tym faktem, łatwo może przyzwyczaić uczniów do nieszczerości i obludy. To też tematy, wymagające szczerych wywnętrzeń, należy tu stosować oględnie. Natomiast jak najbardziej można polecić wypracowania, oparte na obserwacji zjawisk przyrody, życia i pracy ludzkiej, zdarzeń, zachodzących w otoczeniu, obrazów, przezroczy, okazów i t. p. oraz

na lekturze. Dobre są również ćwiczenia t. zw. „ogniskujące”:— uczeń, opracowując je, korzysta z kilku różnych źródeł, poznanych choćby w dość odległych odstępach czasu, np. z własnej obserwacji, lektury i obrazów. Tego rodzaju ćwiczenia wyrabiają umiejętność podporządkowywania rozmaitego materiału jednemu celowi i kształcą w ten sposób zdolność do syntetyzowania wyobrażeń. W tym okresie nauczyciel powinien przyzwyczaić uczniów do ścisłej obserwacji faktów i korzystania ze źródeł, a natomiast zwalczając ślizganie się po powierzchni przedmiotu. Jednocześnie zaczyna się okres właściwego kształcenia stylu. Gdy bowiem uczeń klasy I, pisząc, interesuje się prawie wyłącznie treścią wypracowania, uczeń klas II i III poczyną oddzielać treść od formy i zwracać uwagę na formę. Ćwiczenia stylistyczne powinny mu uświadomić różnicę, która zachodzi między opowiadaniem prostym a artystycznym, między opisem prostym i artystycznym, oraz wskazać środki, za których pomocą dochodzi się do ścisłego i estetycznego wyrażania myśli. *Nie należy jednak tolerować fałszowania prawdy dla osiągnięcia efektu.*

Poprawianie wypracowań powinno polegać przede wszystkim na dokładnym omawianiu ich treści i formy wraz z całą klasą. Powinno to następować możliwie szybko po napisaniu wypracowania, dopóki zainteresowanie, wzbudzone tematem i jego opracowaniem, jest jeszcze żywe. Dla skontrolowania pracy młodzieży, oraz zapobieżenia powtarzaniu się tych samych błędów nauczyciel jest obowiązany przeglądać i zaopatrywać swemi uwagami lub poprawkami zeszyty wszystkich uczniów przynajmniej raz na tydzień w początkach klasy I, później zaś przynajmniej raz na dwa tygodnie.

Oceniając wypracowania stylistyczne, nauczyciel powinien mieć na uwadze: 1) ich treść, 2) formę, 3) ortografię i 4) stronę kaligraficzną. Każdy z tych punktów widzenia zaleca się uwzględnić w osobnej ocenie.

Wynikiem ćwiczeń piśmiennych winno być zachęcenie młodzieży do wypowiedziania się w piśmie, przyuczenie do systematycznego gromadzenia materiału i gruntownego badania przedmiotu, o którym się pisze, wdrożenie do porządkowania myśli,

oraz wyrażania się stylem poprawnym, jasnym i dokładnym. Przy wyrabianiu sposobu wyrażania się należy jednak unikać narzucania dzieciom stylu książkowego lub stylu osób dorosłych. Młodzież należy zachęcać, aby pisała szczerze i zgodnie z właściwościami swego wieku i swych indywidualności.

Nauka ortografji ma się opierać przede wszystkim na ćwiczeniach piśmiennych. Powinny one doprowadzić do zmechanizowania wchodzących w skład pisania ortograficznego wyobrażeń. Do tego celu służą zwłaszcza osobne ćwiczenia ortograficzne. Ćwiczenia te powinny być krótkie, lecz zato jak najczęstsze. Mają one polegać na przepisywaniu (zwłaszcza wyrazów i zdań, pisanych np. przez nauczyciela na tablicy), na pisaniu wyrazów pochodnych, dzieleniu ich na części morfologiczne, zastosowywaniu w zdaniach i t. p. Dobrze jest również przyzwyczajać uczniów *do posilgowania się podczas pisania słownikiem ortograficznym i to zarówno w domu, jak w klasie*. Dyktando można stosować, jednak dopiero po wyrobieniu sprawności ortograficznej zapomocą ćwiczeń powyższych.

Prawideł ortograficznych nie należy podawać uczniom zgóry. Powinni oni sami je wykrywać w związku z przerabianiem ćwiczeń ortograficznych.

Należy podkreślić z całym naciskiem, że w gimnazjum niższym uczniowie powinni osiągnąć zupełne opanowanie praktyczne ortografji.

Obowiązkiem nauczyciela języka polskiego jest wreszcie zwracać uwagę na kaligraficzną stronę wszystkich ćwiczeń piśmiennych, jak również na to, aby uczniowie zachowywali przy pisaniu właściwą postawę, nie nachylali się zbyt, nie krzywili, prawidłowo trzymali pióro w ręku i pisali w zeszytach z właściwą linjaturą.

KSIĄŻKI DLA NAUCZYCIELA.

- Benni T. Wzorowa wymowa szkolna. Szkoła i wiedza, 1927, zesz. 9—10.
- Biblioteczka Towarzystwa Miłośników języka polskiego. Kraków - Warszawa, Gebethner i Wolff.
- Czapczyński T. Ćwiczenia w mówieniu. Warszawa, Ministerstwo W. R. i O. P., 1922.
- Drzewiecki K. Zarys metodyki języka polskiego. Warszawa - Kraków, Gebethner i Wolff, 1922.
- Dzieje literatury pięknej w Polsce. Encyklopedia Polska, tom 21, 22, dział 18 (część 1 i 2). Kraków, Akad. Um., 1918.
- Gloger Z. Encyklopedia Staropol. Ilustrowana. Warszawa 1900.
- Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich. Encyklopedia Polska, tom 2, dział 3 (część 1 i 2). Kraków, Akademia Umiejętności, 1915.
- Język Polski. Miesięcznik poświęcony sprawom języka polskiego. Roczniki od 1913. Kraków.
- Klemensiewicz Z. Biblioteka podręczna nauczyciela języka polskiego. Bibliografja Pedagogiczna, 1925, zesz. 1. Warszawa, Ministerstwo W. R. i O. P.
- Klemensiewicz L., Majewiczówna M., Lehr - Spławiński. Gramatyka polska w szkole powszechnej. Podręcznik metodyczny dla nauczyciela z rycinami w tekście i jedną tablicą. Lwów, K. J. Jakubowski, 1926.
- Komarnicki L. Stylistyka polska wyjaśniona na przykładach i ćwiczeniach. Warszawa, Gebethner i Wolff, 1922.
- Kridl M. Biblioteka podręczna nauczyciela literatury polskiej. Bibliografja Pedagogiczna, 1926, zesz. 2, 3—4. Warszawa, Ministerstwo W. R. i O. P.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego. Warszawa, nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, 1900—1927.
- Kryński A. A. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, M. Arct, 1927.
- Kryński A. A. Jak nie należy mówić po polsku. Wydanie jubileuszowe staraniem uczniów autora. Warszawa, 1921.

- Łoś J. Pisownia polska w przeszłości i obecnie. Kraków, Polska Akademia Umiejętności.
- Łoś J. Zasady ortografii polskiej i słownik ortograficzny według zasad Polskiej Akademii Umiejętności. Lwów - Warszawa, Książnica - Atlas, 1925.
- Nitsch K. Mowa ludu polskiego. Kraków, 1911.
- Poradnik językowy. Miesięcznik poświęcony poprawności języka. Roczniki od 1901. Kraków.
- Program nauki w szkołach powszechnych. Język polski. Warszawa, Ministerstwo W. R. i O. P., 1927.
- Rozwadowski J. O zjawiskach i rozwoju języka. Przedruk z Języka Polskiego. Kraków, Tow. Miłośników j. pol., 1921.
- Rowid H. Z metodyki wypracowań pisemnych. Lwów - Warszawa, Książnica Polska T. N. S. W., 1920.
- Stein J. i Zawiliński R. Gramatyka języka polskiego dla szkół powszechnych i średnich. Warszawa, M. Arct, 1922.
- Szober St. Gramatyka języka polskiego. Lwów - Warszawa, Książnica Polska T. N. S. W., 1923.
- Szober St. Pisownia polska, jej historia, uzasadnienie i prawidła. Warszawa, Lisowska, 1917.
- Szober St. Zasady nauczania języka polskiego w zakresie szkoły powszechnej i gimnazjum niższego. Lwów - Warszawa, Książnica Polska T. N. S. W., 1923.
- Szycówna A. Metodyka wypracowań piśmiennych. Warszawa, Lisowska, część 1 — 1926, cz. 2.
- Tenner J. Podręcznik sztuki czytania. Lwów, Altenberg.
- Tenner J. Estetyka żywego słowa. Lwów, Altenberg, 1904.
- Tenner J. Technika żywego słowa. Lwów, Altenberg, 1906.
- Wojciechowski K., Szober St., Nawroczyński B. Wskazówki metodyczne do programu gimnazjum państwowego. Język polski (gimnazjum wyższe). Warszawa, Ministerstwo W. R. i O. P., 1923.
- Wóycicki K. Ćwiczenia porównawcze z dziedziny poetyki. Warszawa, Gebethner i Wolff.
- Wóycicki K. Rozbiór literacki w szkole. Warszawa, Gebethner i Wolff.
- Wóycicki K. Stylistyka i rytmika polska. Warszawa, Gebethner i Wolff, 1927.

JĘZYKI NOWOŻYTNE

FRANCUSKI, ANGIELSKI, NIEMIECKI.

CEL NAUCZANIA.

OGÓLNY CEL NAUCZANIA.

Celem nauczania języków nowożytnych obcych w szkole średniej jest:

- 1) pewna wprawa w poprawnym władaniu językiem obcym w mowie i piśmie w zakresie materiału, objętego programem przedmiotu;
- 2) przygotowanie do samodzielnego czytania i rozumienia utworów, napisanych językiem współczesnym;
- 3) poznanie w zarysie kultury danego narodu.

CEL NAUCZANIA NA STOPNIU NIŻSZYM.

KLASY II, III i IV (I).

Możliwie największa poprawność w wymawianiu i czytaniu;
zebranie zapasu najpotrzebniejszych wyrazów;
zaznajomienie się z najważniejszymi formami języka oraz
zdolność posługiwania się niemi;

w rezultacie:

możność porozumiewania się drogą konwersacji w zakresie zjawisk i potrzeb życia codziennego (w ramach programu tego stopnia);

rozumienie łatwiejszych tekstów.

ROZKŁAD MATERJAŁU.

KLASA II.

(5 godzin tygodniowo).

1. *Nauka o rzeczach* (przy pomocy przedmiotów, obrazów i podręcznika) obejmuje: klasę, dom, rodzinę, czas (dni, miesiące, oznaczanie czasu, pogoda), miasto, sklep, wieś, najważniejsze rośliny i zwierzęta z uwzględnieniem nazw, barwy, kształtów, rozmiarów, materiału, użytku, czynności i t. d.

2. *Lektura* w związku z nauką o rzeczach. Łatwe piosenki.

3. *Nauka gramatyki* polegać będzie na uświadamianiu form, używanych przy nauce o rzeczach lub w związku z tekstami, zawartymi w podręczniku. Co do zakresu:

a) *Język francuski*. Przedimek (article), rzeczownik i przymiotnik regularny (niektóre nieregularności przygodnie), liczebnik, zaimek, z czasownika słowa posiłkowe i czasowniki regularne w présent, passé composé, futur (z uwzględnieniem konstrukcji twierdzącej, pytającej i przeczącej), impératif, participe présent i passé, słowa zaimkowe i — w miarę potrzeby — najpospolitsze czasowniki nieregularne; najpospolitsze przyimki, przysłówki oraz spójniki (głównie spójrzędne); praktyczne zaznajomienie się z główną zasadą szyku wyrazów w języku francuskim.

b) *Język angielski*. Przedimek (article) określony i nieokreślony. Rzeczownik: tworzenie liczby mnogiej regularne i najpotrzebniejsze wypadki nieregularne. Przymiotniki: stopniowanie przymiotników regularne i najpotrzebniejsze wypadki stopniowania nieregularnego. Liczebniki główne i porządkowe. Zaimki osobowe (prócz 2 osoby liczby pojedynczej) wraz z odmianą; najpotrzebniejsze zaimki dzierżawcze, wskazujące i pytające w formie łącznej i przypadek dzierżawczy (possesive case) nazw osób. Czasowniki regularne i najpotrzebniejsze nieregularne (między innymi: to be, to do, to have) w czasie teraźniejszym, przeszłym prostym, przyszłym, trybie rozkazującym i bezokoliczniku, w formie twierdzącej, pytającej i przeczącej. Forma trwająca (progressive form) w czasie teraźniejszym. Najpotrzebniejsze przyimki ze szczególnem uwzględnieniem of, to, with,

zastępujących deklinację polską. Najpotrzebniejsze przysłówki i spójniki.

c) *Język niemiecki*. Przedimek (Artikel) określony i nieokreślony; z rzeczownika odmiana mocna i słaba; przymiotnik regularny i najczęściej używane nieregularności; odmiana przymiotnika i rzeczownika z rodzajnikiem i bez rodzajnika; liczebnik główny i porządkowy; zaimek osobowy, dzierżawczy, wskazujący i najważniejsze pytające; czasowniki posiłkowe „haben” i „sein”, odmiana czasowników słabych i mocnych, regularnych i najczęściej używanych nieregularnych (np. können, mögen, wollen) w czasie teraźniejszym, przeszłym niedokonanym, przeszłym dokonanym (tylko w zakresie niezbędnym do ćwiczeń konwersacyjnych) oraz przyszłym, z uwzględnieniem konstrukcji twierdzącej, pytającej i przeczącej; spójniki współrzędne, najczęściej używane przyimki. Ze składni: zdania rozwiniete i współrzędne złożone, praktyczne zaznajomienie się z zasadą szyku w zdaniu głównem.

4. *Wypracowania piśmienne*. Przepisywanie tekstu z zamianą osób i czasów, odpowiedzi na pytania, łatwe ćwiczenia gramatyczne. Należy odróżnić ćwiczenia domowe, zadawane na każdą lekcję a odczytywane przez 2—3 uczniów (uczennice) na lekcji, i ćwiczenia szkolne, poprawiane przez nauczyciela. Ćwiczenia szkolne (głównie odpowiedzi na pytania) rozpoczynają się w końcu pierwszego półrocza i dawane są co 3 tygodnie (razem około 8 w roku). Przy nauce języka niemieckiego należy nie używać gotyku w pierwszym roku nauczania.

KLASA III.

(5 godzin tygodniowo).

1. *Nauka o rzeczach* (na podstawie obrazów ściennych i tekstów, zawartych w podręczniku). Tematy podobne jak w klasie II przy rozszerzonym zakresie słownika; szczegółowe opisy pór roku; w związku z tem łatwe opisy zjawisk przyrody i odpowiednich zajęć ludzkich oraz scen i zdarzeń z życia codziennego na wsi i w mieście, w formie krótkich anegdot i opowiadań.

2. *Lektura* w związku z nauką o rzeczach. Łatwe utwory poetyckie oraz piosenki.

3. *Gramatyka*:

a) *Język francuski*. Rozszerzenie wiadomości w zakresie form rzeczownika, przymiotnika i zaimka, z uwzględnieniem ważniejszych zjawisk nieprawidłowych. Z czasownika: imparfait, passé défini, plusqueparfait, futur antérieur, conditionnel présent, z uwzględnieniem najpospolitszych czasowników nieregularnych. Przysłówek. Z zakresu składni praktyczne zaznajomienie się ze sposobem używania poznanych czasów. Ważniejsze zdania poboczne i odpowiednie spójniki.

b) *Język angielski*. Rozszerzenie wiadomości z morfologii przez obszerniejsze uwzględnienie nieprawidłowości. Zaimki dzierżawcze w formie samodzielnej. Zaimki i przysłówki wskazujące, pytające, osobowo - zwrotne, nieokreślone. Tworzenie dalszych form czasownika: czas przeszły złożony i tryb warunkowy. Imiesłowy i rzeczownik czasownikowy. Rozszerzenie zakresu czasowników nieregularnych. Zdanie poboczne określające, odpowiednie zaimki względne lub brak ich; szyk wyrazów w tych zdaniach. Ważniejsze zdania poboczne i odpowiednie spójniki.

c) *Język niemiecki*. Uzupełnienie i rozszerzenie wiadomości z morfologii z uwzględnieniem najważniejszych zjawisk nieprawidłowych. Z rzeczownika: odmiana mieszana, nieregularna liczba mnoga; z przymiotnika: nieprawidłowe stopniowanie, przymiotnik użyty rzeczownikowo; przysłówek; zaimek względny, uzupełnienie pytajnego, zaimek zwrotny i nieokreślony; uzupełnienie liczebników; z czasownika: czas przeszły dokonany, czas zaprzeszyły, tryb łączący czasu teraźniejszego i przeszłego niedokonanego, o ile spotyka się w tekście; pierwszy tryb warunkowy, strona bierna poznanych czasów; najpospolitsze czasowniki nieregularne. Ze składni najważniejsze spójniki podrzędne i związane z nimi zdania; praktyczne zaznajomienie się z zasadą szyku w zdaniu podrzędnym; praktyczne stosowanie mowy niezależnej i zależnej; przymyki, rządzące III i IV przyładkiem.

4. *Wypracowania piśmienne* jak w klasie II. Nadto próby opisu obrazków i scen przy pomocy krótkiej dyspozycji, podanej w formie ogólnych pytań. Od czasu do czasu dyktando, oparte na materiale językowym, znanym uczniom. Ćwiczenia domowe co lekcję; szkolne, poprawiane przez nauczyciela, jedno co 3 tygodnie.

WSKAZÓWKI METODYCZNE.

UWAGI WSTĘPNE.

Różne mogą być sposoby nauczania języków obcych nowożytnych zależnie od celu, jaki się zamierza osiągnąć. Języki te są żyjącymi. Wobec tego przy nauczaniu języka nowożytnego w szkole celem najbliższym—równorzędnym z celem dalszym (poznanie kultury danego narodu) — powinno być uzdolnienie uczniów do poprawnego władania nim w mowie i piśmie w takim stopniu, w jakim można to osiągnąć w warunkach szkolnego nauczania. Ze względu na cel, zakreślony programem, wiek uczniów i wskazania psychologii mowy — drogą najprostszą i najpewniejszą będzie metoda *bezpośrednia*, połączona z *formalno - analityczną*.

Przyswajanie sobie języka obcego tą metodą powinno zaczynać się od *naśladownictwa*, to jest w sposób zbliżony do tego, w jaki dziecko uczy się języka z ust matki i od swego otoczenia. Od początku nauczania środkiem najwłaściwszym są ćwiczenia w mówieniu, uprawiane systematycznie, z wyłączeniem pośrednictwa języka ojczystego, *o ile to tylko jest możliwe*. Należy ćwiczyć przede wszystkim ucho i narządy mowy i starać się usilnie o przyzwyczajanie uczniów do mówienia danym językiem obcym.

Przyzwyczajanie jest wynikiem częstego powtarzania i ćwiczenia; to też należy ćwiczenia w mówieniu uprawiać stale, wytrwale i tak długo, dopóki uczniowie nie przyzwyczają się do mechanicznego używania najprostszych form konwersacyjnych, dopóki one nie wejdą w nawyk i nie wytworzą w nich podświadomego poczucia językowego. Wtedy można przystąpić do utrwalenia zebranych wiadomości i pogłębienia znajomości języka *drogą refleksji*.

Przez refleksję poznaje się prawa, kierujące budową języka. W szkole należy to czynić sposobem indukcyjnym. Na podstawie rozbioru poznanego już materiału językowego uczeń pod kierunkiem i przy pomocy nauczyciela uświadamia sobie i formuluje odpowiednie reguły gramatyczne. W pewnej mierze należy to czynić już w pierwszych latach nauczania obcego języka. *Gramatyczny rozbiór tekstów i systematyczne nauczanie gramatyki* będzie atoli — obok stałych i nieustannych ćwiczeń w mówieniu — przedmiotem nauczania dopiero na stopniu drugim, na którym nauczyciel przystąpić może również do elementarnego *zaznajomienia ucznia z kulturą materialną i duchową* danego narodu za pośrednictwem lektury odpowiednich opisów, urozmaiconych lekturą wyimków z dzieł i utworów literatury pięknej i naukowej. Systematyczna lektura tych utworów (także w całości) przypada na stopień trzeci.

Nauczanie obcego języka nowożytnego w szkole średniej dzielić się będzie zatem na *trzy stopnie*, które obejmą klasy następujące:

stopień pierwszy (niższy): klasy II, III, IV.
 „ drugi (średni): „ V, VI.
 „ trzeci (wyższy): „ VII, VIII.

Głównym zadaniem nauczyciela na stopniu niższym będzie — jak powiedziano — wyćwiczenie ucha i narządów mowy ucznia, oraz przyzwyczajenie go do mówienia językiem obcym; na stopniu średnim — pogłębienie wiadomości języka przez systematyczne nauczanie gramatyki przy równoczesnym wzbogacaniu wiadomości leksykalnych i rzeczowych zapomocą odpowiedniej lektury; na stopniu wyższym — systematyczne zapoznanie ucznia z kulturą danego narodu, zwłaszcza niektórymi przynajmniej arcydziełami literatury.

STOPIEŃ NIŻSZY.

I. ĆWICZENIA USTNE.

Ćwiczenia w mówieniu. Środkiem zasadniczym, zwłaszcza na niższym stopniu nauczania, powinny być ćwiczenia w mówie-

niu, uprawiane systematycznie i celowo. Materiał do ćwiczeń należy przystosować do warunków nauki szkolnej i stopnia umysłowego rozwoju uczniów. Stanowić go będą tematy (patrz program), wzięte z bezpośredniego otoczenia i zajęć ucznia w szkole i w domu, taki bowiem materiał rzeczowy odpowiada najlepiej jego zainteresowaniom umysłowym. Na ten cel należy zużytkować najprzód tematy z bezpośredniego otoczenia ucznia w szkole. Rozmowę prowadzi się w początkach zapomocą krótkich pytań i odpowiedzi, które należy powtarzać póty, póki wszyscy uczniowie nie zapamiętają obcych wyrazów i nie wyćwiczą się w poprawnym ich wymawianiu. Wtedy dobiera się nową grupę wyrazów i opracowuje się ją w ten sam sposób, powtarzając na każdej lekcji materiał językowy, opanowany już pamięciowo przez uczniów. Po wyzyskaniu materiału z bezpośredniego otoczenia w klasie dla celów rozmowy zapomocą najprostszyc pytań: co to jest? kto to jest? stawia się kolejno pytania nowe (czy to jest, gdzie, ile, jaki, jakiej barwy, do czego i t. p.), w ten sposób dobrane, by uczeń mógł na nie odpowiedzieć przy pomocy znanych już sobie wyrazów, oraz jednego lub dwu w stosownej chwili dodanych przez nauczyciela wyrazów nowych. Zadaniem nauczyciela będzie obmyślić pytania i kierować rozmową w ten sposób, by zmusić uczniów do operowania zapasem poznanych już wyrazów we wszystkich dostępnych połączeniach i przemianach. Można już na tym stopniu zorganizować rozmowę między uczniami, skłaniając ich kolejno do zadawania pytań swym kolegom.

Rola języka ojczystego. Podstawową zasadą metody bezpośredniej jest łączenie wyobrażenia pozajęzykowego z odpowiednim wyobrażeniem językowym obcem bez pośrednictwa języka ojczystego. Przy odpowiednich pomocach szkolnych, okazach, ilustracjach i obrazach ściennych — dobry nauczyciel może prawie zupełnie obywać się bez jego pomocy. Pośrednictwo języka ojczystego winno być stosowane tylko w wypadkach, gdy inne próby objaśnienia zawiodą, lub gdy objaśnienie bez pomocy języka polskiego zajęłoby ilość czasu nieproporcjonalnie wielką do osiągnięć się mających wyników. Przekład jako środek nauczania jest wogóle niewskazany, zaś jako cel sam w sobie — co najmniej na tym stopniu przedwczesny; tylko w razie koniecznej

potrzeby i po wyczerpaniu środków, wskazanych metodą bezpośrednią, można się nim posługiwać w charakterze sprawdzianu, ograniczając się jednak do przekładu wyrażań lub zdań, przedstawiających szczególniejsze trudności.

Ćwiczenia fonetyczne. Od początku nauczania należy zwrócić baczną uwagę na poprawną wymowę dźwięków poszczególnych, oraz całych wyrazów i zdań. Nauczyciel powinien wymawiać je starannie, podkreślając umiejętnie dźwięki uczniom nieznanne, powtarzać je kilkakrotnie w razie potrzeby i kontrolować szczegółowo wymawianie ich przez uczniów. Dotyczy to przede wszystkim akcentu właściwego danemu językowi, oraz dźwięków, na które niema odpowiednika w mowie polskiej. Pewne usługi może oddać wprowadzenie transkrypcji fonetycznej za pomocą znaków specjalnych. O ile nauczanie drogą akustyczną nie wystarcza do wytworzenia dobrej wymowy, należy wprowadzić najelementarniejsze objaśnienia fizjologiczne co do układu narządów mowy przy wytwarzaniu danego dźwięku. Warunkiem powodzenia pod tym względem jest, oczywiście, pewne systematyczne wykształcenie samego nauczyciela w dziedzinie fonetyki ogólnej; natomiast co z tej wiedzy i w jakiej formie należy dać uczniom, o tem powinien decydować sam nauczyciel na podstawie doświadczeń własnych.

W każdym razie ćwiczenia w poprawnym wymawianiu winny być otoczone jak najtroskliwszą opieką, zwłaszcza w pierwszych miesiącach nauczania; wiadomo, że o wiele trudniej jest oduczyć złej mowy, niż nauczyć dobrej.

Ćwiczenia w pisaniu i w czytaniu. Gdy już uczniowie opanowali dźwiękowo pewną ilość wyrazów i umieją się nimi posługiwać, można przejść do pisania wyrazów i zdań, oraz do czytania ustępów, których wyrazy i zdania poznano przy wstępnych ćwiczeniach w mówieniu. Czytanie takich ustępów utrwali w pamięci uczniów bez zbyteńnego wysiłku wartości poszczególnych znaków graficznych. Wkońcu dopiero można przystąpić do grupowania tych znaków oraz do systematycznych ćwiczeń w piśmie.

Ćwiczenia w wygłaszaniu i uczeniu się napamięć. W celu doprowadzenia ucznia do jak największej wprawy w poprawnym

wymawianiu i mówieniu obcym językiem, należy, jako dalszy ciąg ćwiczeń fonetycznych i czytania, uprawiać ćwiczenia w wygłaszaniu i uczeniu się napamięć, podobnie jak przy języku polskim (patrz str. 22 i n.). Jako materiał nadają się najpierw poszczególne zdania, zawierające ciekawszą myśl, potem serje zdań, połączonych w pewną całość myślową, wiersze, wkońcu dialogi (część klasy uczy się jednej, druga drugiej roli, poczem role mogą być zmienione, tak iż wkońcu każdy uczeń umie cały dialog napamięć). Oczywiście należy przytem stosować dozy jeszcze ostrożniej, niż przy języku ojczystym, aby ucznia nie przeciążyć i nie zniechęcić do tego nadzwyczaj ważnego rodzaju ćwiczeń.

Ćwiczenia gramatyczne. Przyswajanie sobie języka na niższym stopniu nauczania powinno odbywać się przede wszystkim drogą naśladownictwa. Dopiero gdy przez ćwiczenia w mówieniu wytworzy się pewne poczucie zjawisk językowych i odruchowa chęć zapoznania się z nimi, należy przystąpić do uświadomienia i utrwalenia odpowiednich form i prawideł gramatycznych. Czynić to należy zawsze *drogą indukcji* w następujący mniej więcej sposób: nauczyciel zestawia na tablicy i celowo grupuje poznane już praktycznie zjawiska językowe, objaśnia je przy współpracy uczniów za pomocą pytań i odpowiedzi, poczem formułuje wraz z uczniami odpowiednią regułę gramatyczną. Na uprawiane w ten sposób ćwiczenia gramatyczne, o ile zachodzi ich potrzeba, należy poświęcać część lekcji, nie zaś lekcję całkowitą.

Formułowanie reguł nie jest zresztą na stopniu niższym w każdym wypadku konieczne; często wystarczy intuicyjne ich ujęcie i stosowanie przez ucznia. Nauczyciel ma pod tym względem zupełną swobodę dla rozwoju swych zdolności pedagogicznych, wynalazczości i doświadczenia, winien jednak przestrzegać zasad następujących:

1. Na niższym stopniu nauki należy się ograniczyć do wiadomości elementarnych, niezbędnych przy ćwiczeniach w mówieniu.

2. Reguła i ćwiczenia gramatyczne nie powinny być punktem wyjścia, lecz opartem na indukcji stwierdzeniem poznanego już praktycznie zjawiska językowego.

3. Zręczny nauczyciel potrafi skutecznie pracować w tym zakresie bez zbytecznego uciekania się do pośrednictwa języka ojczystego. W wypadkach jednak, gdy opanowanie pewnego materiału gramatycznego bez tego pośrednictwa wymagałoby zbyt wiele czasu i pracy niewspółmiernej z osiągniętymi wynikami, należy dać konieczne wyjaśnienia w języku polskim.

Układ lekcji. Ćwiczenia w mówieniu są właściwym środkiem nauczania; z niemi łączą się ćwiczenia w czytaniu, pisaniu i elementarne ćwiczenia gramatyczne. Wzajemny stosunek i kolejne następstwo tych ćwiczeń powinny być uwarunkowane zasadami nauczania według metody bezpośredniej. Nauczyciel sprawdza najprzód, w jakim stopniu materiał poprzedni został opanowany przez uczniów, przyczem będzie miał sposobność do rozszerzenia i utrwalenia nowych szczegółów. Ta część lekcji powinna odbywać się przy zamkniętych podręcznikach na podstawie poglądu, ilustracyj, obrazów ściennych, a także — pamięci uczniów. Związać z tem można krótkie ćwiczenia ortograficzne lub gramatyczne na podstawie przerobionego już materiału językowego. Drugą (większą) część lekcji poświęca się przygotowaniu lekcji następnej.

Nowy materiał należy również przygotować — przy zamkniętych książkach uczniów — zapomocą ćwiczeń w mówieniu, o ile to tylko jest możliwe w obecnych warunkach nauczania, przyczem, w miarę potrzeby, nauczyciel czyta dany ustęp i objaśnia go pod względem treści i formy przy współudziale uczniów, którym zadaje odpowiednie pytania. Następują ćwiczenia w zakresie nowopoznanych form; wkońcu uczniowie czytają pojedynczo, grupami lub chóralnie.

Przedstawiony powyżej schemat układu lekcyjnego może ulegać zmianom w szczegółach, zależnie od rodzaju materiału lub chwilowych wymagań pedagogicznych. Nie powinien on krępować swobody osobistej i wynalazczości nauczyciela, który może w tej lub nieco zmienionej, ale metodycznie ułożonej ramie lekcyjnej zastosować pomysły i sposoby, jakie nasuną mu zdolności i doświadczenie pedagogiczne. W każdym jednak wypadku powinien przestrzegać podstawowych zasad metody bezpośredniej.

Rozwój materiału rzeczowego. Materiał do ćwiczeń w mówieniu na pierwszym stopniu nauki należy brać przede wszystkim ze środowiska, w którym rozwija się materialne i duchowe życie ucznia w tym okresie umysłowego rozwoju. W pierwszym roku należy ograniczyć się do opisów i czynności najprostszych i najważniejszych; w latach następnych rozwija się i uzupełnia sposobem kół spółśrodkowych poznany materiał rzeczowy. Punktem wyjścia i ośrodkiem przy układaniu lekcji nowej na dany temat powinny być wiadomości językowe i gramatyczne z lekcji poprzednich; koło nich grupuje się szczegóły nowe, tematy, związane z niemi treścią i pokrewne. W pierwszym roku nauczania winna przeważać forma opisowa, którą można urozmaicać zapomocą dialogów, łatwych wierszy i piosenek. Od drugiego roku należy ustępy opisowe przeplatać stale łatwymi opowiadaniem, dialogami i wierszami, dobranymi o ile możności w ten sposób, by łączyły się treścią z poznanym już materiałem opisowym. Z pośród wierszy wybierać należy przede wszystkim łatwe i melodyjne piosenki, nadające się do śpiewu chóralnego. Przyczyniają się one w wysokim stopniu do urozmaicenia i ożywienia nauki. Doskonałe usługi może przy nauczaniu piosenek oddać gramofon, zaopatrzony w odpowiednie płyty.

2. ĆWICZENIA PIŚMIENNE.

Ćwiczenia piśmienne powinny towarzyszyć stale ustnym od chwili, kiedy uczniowie zapoznają się ze znakami piśmiennymi i nabędą pewnej wprawy w czytaniu; zwłaszcza przy nauczaniu języka francuskiego i angielskiego, w których zachodzi tak wielka różnica między wymową a pisownią, należy otoczyć je szczególną troskliwością. Wszystko, co zostało opanowane zapomocą ćwiczeń ustnych, może stać się materiałem dla piśmiennych. Są one trojakie:

Ćwiczenia ortograficzne: przepisywanie słówek (bez znaczenia polskiego), części ustępów i wierszy z książki lub pamięci; później dyktanda.

Ćwiczenia gramatyczne: wyszukiwanie przykładów na poznane reguły gramatyczne, transpozycje (np. przemiana liczby

pojedynczej na mnogą i odwrotnie, przemiana osób i czasów), ćwiczenia w odmianie rzeczowników, zaimków, czasowników, budowa zdania pojedynczego, złożonego i t. d.

Ćwiczenia językowo - stylistyczne: odpowiedzi na pytania, układanie pytań do ustępów, krótkie opisy, zwłaszcza w zastosowaniu do życia praktycznego, łatwe streszczenia ustępów prozaicznych i t. d.

Ćwiczenia należy odbywać systematycznie w szkole i w domu, na tablicy i w zeszytach. Na ten cel powinni uczniowie posiadać dwa rodzaje zeszytów — jeden na wypracowania domowe i przygodne ćwiczenia szkolne (nauczyciel powinien przeglądać go jak najczęściej, by stwierdzić, czy uczniowie wykonali zadane im ćwiczenia), drugi na ćwiczenia szkolne, które nauczyciel poprawia i ocenia.

Ćwiczenia domowe, odczytywane w klasie, należy zadawać choćby na każdą lekcję, nie powinny one jednak zajmować uczniowi więcej czasu jak 10—15 minut. Ćwiczenia szkolne (klasowe) — przynajmniej jedno co trzy tygodnie.

NIKTÓRE DANE BIBLIOGRAFICZNE.

Uzupełnienie powyższych wskazówek metodycznych znaleźć można w następujących książkach i broszurach:

Schweitzer et Simonnot. *Méthodologie des langues vivantes*. Paris, A. Colin.

Ippoldt J. *Dydaktyka języka niemieckiego*. Warszawa, Komisja Pedagogiczna Ministerstwa W. R. i O. P., Oddział Metodyki Nauk Humanistycznych, 1925.

Kielski B. *Wskazówki metodyczno - dydaktyczne do udzielania nauki metodą bezpośrednią i t. d.* Lwów, K. S. Jakubowski, 1921.

Kwiatkowski S. *Dydaktyka i metodyka nauczania języków nowożytnych*. Lwów — Warszawa, Książnica Polska, 1921.

Nadto:

Benni T. *Ortofonja angielska. Podręcznik wzorowej wymowy oraz słownik fonetyczny*. Lwów — Warszawa, Książnica Polska, 1924.

Benni T. *Wymowa francuska. Zarys ortofonji francuskiej na podstawie fonetyki polskiej*. Warszawa — Lwów, Książnica Polska, 1924.

Benni T. *Ortofonja niemiecka. Wskazówki do wzorowej wymowy jako uzupełnienie podręczników do nauki języka niemieckiego*. Warszawa — Lwów, Książnica Polska, 1924.

Poza tem patrz art. K. Jareckiego „Biblioteka podręczna nauczyciela języka francuskiego” — *Bibliografja Pedagogiczna*, zeszyty I i II z r. 1927.

HISTORJA.

CEL NAUCZANIA.

Nauczanie wstępne czyli propedeutyczne historii w gimnazjum niższem ma na celu:

I. *Ze względu na materiał nauczania:*

1) utrwalić w wyobraźni uczniów zaczerpnięte z dziejów ojczyźtych obrazy najważniejszych wypadków, postaci historycznych i przejawów życia społecznego;

2) wytwarzać stopniowo na materiale faktów elementarne pojęcia o najważniejszych czynnikach życia historyczno-społecznego;

3) dać elementarne wyobrażenie o ustroju i życiu Polski współczesnej.

II. *Ze względu na cele formalne nauczania:*

1) rozwijać w młodzieży wyobraźnię historyczną, zainteresowania historyczne, oraz przyzwyczajenie do ujmowania zjawisk życia współczesnego w ich związku z przeszłością;

2) szczepić i pogłębiać uczucie miłości ojczyźny, wyrabiać zrozumienie obowiązków względem narodu i państwa, budzić wolę do życia obywatelskiego.

ROZKŁAD MATERJAŁU.

KLASA I.

(2 godziny tygodniowo).

Obrazy wielkich wypadków dziejowych, wybitnych postaci historycznych i życia polskiego od początków historii Polski do Grunwaldu.

KLASA II.

(2 godziny tygodniowo).

Obrazy wielkich wypadków dziejowych, wybitnych postaci historycznych i życia polskiego od Władysława Warneńczyka do Kościuszki.

KLASA III.

(2 godziny tygodniowo).

Obrazy wielkich wypadków dziejowych, wybitnych postaci historycznych i życia polskiego od Kościuszki do chwili obecnej. Elementarne wiadomości o ustroju Polski współczesnej, tudzież o pracach i obowiązkach obywatela polskiego.

PRZYKŁAD ROZWINIĘCIA PROGRAMU¹⁾.

KLASA I.

(2 godziny tygodniowo).

1. Podanie o Lechu i jego braciach. Powstanie Gniezna (L.: Gebertowie, Niewiadomska, Reiter). Jak wyglądała Polska w zamierzchłych czasach? Kraj i ludzie. (L.: Chrzęszczewska, Janelli i Kisielewska. O.: Herb Polski).

Wobec tego, że przy 2 godzinach tygodniowo nauczyciel rozporządzać będzie więcej niż 60 godzinami rocznie, a „Przykład rozwinięcia programu” zawiera minimalnie w kl. I — 36, a maksymalnie w kl. III — 50, pozostałe godziny nauczyciel powinien zużytkować przede wszystkim na dokładne ugruntowanie wiadomości w umysłach uczniów, na częste powtórzenia i przepytowania; poza tem niektóre lekcje będzie można i będzie trzeba przepołowić. Z podanych czytanek nauczyciel, po gruntownem zaznajomieniu się z niemi, powinien korzystać swobodnie, t. zn. stosownie do poziomu umysłowego klasy dokonywać wyboru czytanki; nieraz upraszczać ją, nieraz uzupełniać, skracać, a nieraz samoistnie z podanego materiału stwarzać obraz lub opowiadanie. Wskazane w „Przykładzie rozwinięcia programu” czytanki nie są, naturalnie, jedynym materiałem do lektury szkolnej, i nauczycielowi pozostawia się swobodę w jej poszukiwaniu i dobieraniu, jak również w sposobach urozmaicenia lekcyj i oddziaływania na uczucia i umysł młodzieży.

2. Podanie o Kraku i Wandzie. (L.: Chrzęszczewska, Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Kisielewska, Niewiadomska, Witkowska).

3. Popiel i Piast — kołodziej. (L.: Chrzęszczewska, Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Kisielewska, Niewiadomska, Reiter. — O.: Pruszkowski: Piast i aniołowie. Mysia wieża (zdjęcie).

4. Apostolstwo niemieckie. (L.: Niewiadomska).

5. Mieszko I. Dąbrówka. Chrzest Polski. (L.: Chrzęszczewska, Janelli i Kisielewska, Kisielewska, Niewiadomska. — O.: J. Matejko: Królowie polscy; Dzieje cywilizacji w Polsce.

Skróty tytułów oznaczają:

Chrzęszczewska = Jadwiga Chrzęszczewska. O tem, co się niegdyś działo. Warszawa, 1911.

Gebertowie = B. Gebert i G. Gebertowa. Opowiadania z dziejów ojczystych dla niższych klas szkół średnich. Lwów — Warszawa, Książnica - Atlas, 1924.

Gebertowie: Wypisy = B. Gebert i G. Gebertowa. Wypisy historyczne z dziejów ojczystych. Wyd. III uzupełnione. Lwów — Warszawa, Książnica - Atlas, 1926.

Janelli i Kisielewska = Marjan Janelli i Julja Kisielewska. Z dziejów ojczystych. Lwów—Warszawa, 1924.

Kisielewska = Julja Kisielewska. Dzieje Polski. Lwów—Warszawa, 1924.

Kisielewska Szp. = Julja Kisielewska. Szkoła powszechna. W służbie Ojczyzny. Kraków, 1925.

Niewiadomska = Cecylja Niewiadomska. Dzieje Polski w obrazkach, legendach i podaniach. Warszawa—Kraków.

Niewiadomska XVIII = Cecylja Niewiadomska. Legendy, podania i obrazki historyczne, XVIII, W dolinie łez. Od r. 1863—1901. Warszawa, Biblioteczka młodzieży szkolnej, Nr. 149.

Niewiadomska XIX = Cecylja Niewiadomska. Legendy, podania i obrazki historyczne, XIX, Resurrecturis. Warszawa, Biblioteczka młodzieży szkolnej, Nr. 150.

Reiter = Dr. Marjan Reiter. Czytania polskie dla kl. I-ej. Lwów, 1925.

Słiwiński = Artur Słiwiński. Polska niepodległa. Warszawa, 1919.

Witkowska = Helena Witkowska. Dni chwały, dni klęski. Kraków—Warszawa, 1913.

L.: = Lektura.

O.: = Reprodukcje obrazów i zdjęcia fotograficzne.

Pomnik Mieczysława I i Bolesława Chrobrego w Poznaniu (zdjęcie).

6. Mądrość i dzielność Bolesława Chrobrego. Zdobycie Pomorza. (L.: Witkowska).

7. Śmierć męczeńska św. Wojciecha. Legenda o wykupieniu zwłok św. męczennika. (L.: Chrzęszczewska, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: Katedra w Gnieźnie. Grobowiec św. Wojciecha w Poznaniu (zdjęcie)).

8. Cesarz Otton III w Gnieźnie. Potęga Polski. (L.: Chrzęszczewska, Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).

9. Walki z Niemcami, Rycerstwo. Grody (L.: Gebertowie: Wypisy, Niewiadomska).

10. Wyprawa na Ruś. Szczerbiec. (L.: Chrzęszczewska, Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Kisielewska, Niewiadomska. — O.: J. Matejko: Wjazd Bolesława Chrobrego do Kijowa).

11. Życie i praca w klasztorze. (L.: Chrzęszczewska, Gebertowie: Wypisy, Kisielewska Dz. P. i Szp., Niewiadomska). Koronacja Bolesława. Jaką Polskę zostawił Chrobry następcy? (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: Ruiny opactwa w Tyńcu (zdjęcie).

12. Bolesław Śmiały. Wyprawa kijowska. Legenda o św. Stanisławie. (L.: Chrzęszczewska, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: Grobowiec św. Stanisława (zdjęcie)).

13. Młodość Bolesława Krzywoustego. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska). Pasowanie na rycerza. (L.: Chrzęszczewska, Kisielewska).

14. Podbicie i chrzest Pomorza. Wojna z Niemcami. Głogów. (L.: Chrzęszczewska, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Witkowska).

15. Skarbek. Psie pole. Podział państwa przez Bolesława Krzywoustego. (L.: Chrzęszczewska, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).

16. Zakon Krzyżaków. Sprowadzenie go do Polski. (L.: Chrzęszczewska, Gebertowie, Niewiadomska).

17. Tatarzy. Bitwa pod Lignicą. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).

18. Św. Kinga. Legenda o kopalniach soli. (L.: Chrzęszczewska, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska. — O.: J. Matejko: Św. Kinga).
19. Ludność wieśniacza w Polsce. (L.: Reiter: Wieś polska). Nowe osadnictwo w Polsce. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).
20. Władysława Łokietka tułactwo i koronacja. (L.: Chrzęszczewska, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).
21. Wiarołomny przyjaciel. Pod Płowcami. (L.: Chrzęszczewska, Kisielewska, Niewiadomska. — O.: J. Kossak: Płowce. Grobowiec Łokietka (zdjęcie)).
22. Kazimierz Wielki. Spokój i ład w Polsce. Statut wiślicki. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska). Założenie Akademji w Krakowie. (L.: Janelli i Kisielewska).
23. Król chłopków. (L.: Chrzęszczewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska).
24. Kazimierz Wielki jako budowniczy Polski. Kraków. (L.: Chrzęszczewska, Gebertowie: Wypisy, Niewiadomska).
25. Życie miejskie. Cechy w dawnej Polsce. (L.: Gebertowie: Opowiadania i Wypisy. — O.: Baszty krakowskie (zdjęcia)).
26. Uczta u Wierzyńka. (L.: Chrzęszczewska, Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: J. Matejko: Uczta u Wierzyńka).
27. Zdobycie Rusi. Lwów. Handel polski. (L.: Janelli i Kisielewska, Reiter. — O.: J. Matejko: Założenie katedry lwowskiej).
28. Śmierć i pogrzeb Kazimierza Wielkiego. (L.: Chrzęszczewska, Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska. — O.: Grobowiec Kazimierza Wielkiego (zdjęcie)).
29. Co Piastowie dla Polski zrobili (zwłaszcza Chrobry, Łokietek i Kazimierz Wielki)? (L.: Niewiadomska).
30. Litwa i Krzyżacy. (L.: Janelli i Kisielewska, Mickiewicz: wyjątek z „Konrada Wallenroda”, Niewiadomska).
31. Jadwiga — Królowa Polski (Troska o Akademię Krakowską). (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Witkowska).

32. Małżeństwo Jadwigi z Jagiełłą. Chrzt Litwy. Związek Polski z Litwą. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Witkowska. — O.: Wyczółkowski: Krzyż Jadwigi).
33. Śmierć Jadwigi. (L.: Sienkiewicz: Krzyżacy).
34. Wielka wojna z Krzyżakami. Przygotowania, pochód wojsk, posłowie krzyżacy przynoszą dwa miecze. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska, Sienkiewicz: Krzyżacy).
35. Grunwald. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska, Sienkiewicz: Krzyżacy. — O.: J. Matejko: Grunwald).
36. Zawisza Czarny — wzór rycerza. (L.: Kisielewska Szp., Niewiadomska).

KLASA II.

(2 godziny tygodniowo).

1. Moźnowładztwo. Zbigniew z Oleśnicy. Władysław Warneńczyk. Bitwa pod Warną. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Witkowska. — O.: J. Matejko: Bitwa pod Warną).
2. Kazimierz Jagiellończyk. Dobrowolne oddanie się Pomorza Polsce. Wojna z Zakonem. Pokój w Toruniu. Znaczenie opanowania ujścia Wisły. Szlachta - ziemianie. Pospolite ruszenie. Sejmiki. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: Ratusz w Toruniu, grobowiec Kazimierza Jagiellończyka (zdjęcia)).
3. Jak Jan Długosz wychowywał synów królewskich? (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska).
4. Grzegorz z Sanoka. Życie żaków krakowskich. Mikołaj Kopernik. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Kraszewski: Grześ z Sanoka, Niewiadomska. — O.: J. Matejko: Kopernik; M. Kopernik (powiększenie fotograficzne z drzeworytu. Firma Szalaya)).
5. Zygmunt Stary. Hołd Pruski (podkreślić ujemne dla Polski skutki załatwienia tej sprawy). (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: J. Matejko: Hołd pruski).
6. Świetność Polski. Wawel, katedra, dzwon „Zygmunt”.

(L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska. — O.: J. Matejko: Zawieszenie dzwonu. Wawel, kaplica Zygmuntowska, dzwon „Zygmunt” (zdjęcia)).

7. Hetman Jan Tarnowski, podróżnik, uczonec, wielki obywatel. Obertyn. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska, Kisielewska Szp. — O.: W. Gerson: Jan Tarnowski).

8. Koronacja 10-letniego Zygmunta Augusta. (L.: Niewiadomska).

9. Dobrowolne oddanie się Inflant. Unja lubelska. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: J. Matejko: Unja lubelska).

10. Pogrzeb ostatniego z Jagiellonów. Testament. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Teresa Jadwiga: Pogrzeb ostatniego Jagiellona. — O.: Grobowiec Zygmunta w katedrze wawelskiej (zdjęcia)).

11. Dwaj ostatni Jagiellonowie a car Iwan Groźny. Różni ludzie — różne świąty. (L.: Gebertowie: Wypisy).

12. Bezkrólewie. Wolna elekcja. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Śliwiński, Teresa Jadwiga: Wolna elekcja, Witkowska. — O.: J. Matejko: Dzieje cywilizacji — I elekcja).

13. Turniej. (L.: Gebertowie: Wypisy, Niewiadomska).

14. Stefan Batory. Wojna z Moskwą. Zdobywanie twierdz. Znaczenie piechoty łanowej. Bohaterski czyn Wielocha. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska, Niewiadomska, Śliwiński. — O.: Czernecki: Portrety królów polskich; J. Matejko: Batory pod Pskowem (husarz polski)).

15. O uczonec hetmanie i kanclerzu — Janie Zamoyskim. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: W. Gerson: Jan Zamoyski).

16. Jan z Czarnolasu. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska. — O.: J. Matejko: Kochanowski nad zwłokami Urszulki).

17. Zygmunt III. Warszawa stolicą. (L.: Gebertowie: Wypisy. — O.: Zamek królewski w Warszawie, kolumna Zygmunta III (zdjęcia)).

18. Kazanie Skargi. Ks. Piotr Skarga. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: J. Matejko: Kazanie Skargi).

19. Chodkiewicz pod Kircholmem. Żółkiewski pod Kłuszy-nem. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Śliwiński. — O.: J. Kossak: Bitwa pod Kircholmem).

20. Żółkiewski na Kremlu. Ofiarowanie korony moskiewskiej Władysławowi. Uroczysty wjazd Żółkiewskiego do Warszawy. Odebranie Smoleńska. (L.: Gebertowie: Wypisy, Kisielewska Szp., Śliwiński).

21. Żółkiewski pod Cecorą. Chocim. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Śliwiński. — O.: J. Kossak: Śmierć Żółkiewskiego pod Cecorą; W. Gerson: Żółkiewski, Chodkiewicz).

22. Rodzina polska. Regina z Herbutów Żółkiewska, matka - obywatelka. (L.: Kisielewska Szp.).

23. Dom szlachecki w w. XVII. (L.: Gebertowie: Wypisy, wydanie z 1919 r.).

24. Kozacy. Chmielnicki. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Sienkiewicz: Ogniem i mieczem. O.: Brandt: Powitanie stepu; J. Kossak: Spotkanie Chmielnickiego z Tuhajbejem).

25. Oblężenie Zbaraża. (L.: Gebertowie: Wypisy, Sienkiewicz: Ogniem i mieczem).

26. Beresteczko. Kozaczyzna poddaje się Moskwie. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Sienkiewicz: Ogniem i mieczem).

27. Sejm i liberum veto. Siciński. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Witkowska).

28. Najazd szwedzki. Karol Gustaw i ks. Starowolski. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska. — O.: J. Matejko: Jan Kazimierz na Bielanach pod Krakowem).

29. Częstochowa i ks. Kordecki. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Sienkiewicz: Potop).

30. Konfederacja Tysowiecka. (L.: Sienkiewicz: Potop, t. II, rozdz. 27 do słów: „A gdzie jest wojewoda witebski”...). Śluby Jana Kazimierza. (L.: Sienkiewicz: Potop, rozdz. 30. — O.: J. Matejko: Śluby Jana Kazimierza).

31. Stefan Czarniecki. (L.: K. Chociszewska: Z naszej przeszłości. Czarniecki i jego wojska. Warszawa, 1909. Janelli i Kisielewska, Kisielewska, Niewiadomska, Witkowska. — O.: W. Gerson: Śmierć Czarnieckiego).

32. Lud i mieszczaństwo w walce z najazdem szwedzkim. (L.: K. Chociszewska: Z naszej przeszłości — Chłop polski w walce przeciw Szwedom. Warszawa, 1909. Sienkiewicz: Potop, rozdz. 24 od słów: „Orszak królewski późną nocą dotarł do Żywca”... do słów: „Widzieliśmy, mówili górale”...; rozdz. 25 od słów: „Ponieważ górale”... do słów: „Aż też zaczęła napływać szlachta”...).

33. Hetman Sobieski pod Chocimem. Obrona Trembowli. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Witkowska).

34. Odsiecz Wiednia. Atak husarji. (L.: Gebertowie: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Śliwiński. — O.: J. Kossak: Sobieski pod Wiedniem; J. Matejko: Sobieski pod Wiedniem).

35. Wilanów. Upodobania królewskie i życie prywatne. (L.: Kisielewska Szp., Niewiadomska, Pasek: Pamiętniki). Polowanie z sokołami. (L.: Reiter. — O.: Pałace w Wilanowie (zdjęcia); J. Kossak: Król Jan na polowaniu z sokołami).

36. Marcin Kątski. Sasi na tronie polskim. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).

37. Upadek miasta. (L.: K. Witkowska: Stosunki społeczne w Polsce XVII i XVIII w. (Mieszczenie). Warszawa; H. Witkowska i W. Krzyżanowska: Kultura w Polsce XVII i XVIII w. Lwów—Warszawa).

38. Obce najazdy. W puszczech kurpiowskich. Sejm niemy. (L.: Niewiadomska).

39. W szkole jezuickiej i w szkole pijarów. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: Maszyński: Przyjęcie do konwiktu).

40. Król Stanisław August Poniatowski, Porwanie i wywiezienie posłów. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska).

41. Konfederacja Barska. Ks. Marek. Kazimierz Pułaski. Sawa Caliński. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Mościcki: Ks. Marek, Niewiadomska).

42. I-szy rozbiór, sejm. Tadeusz Rejtan. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska, Witkowska. — O.: J. Matejko: Rejtan).

43. Komisja Edukacji Narodowej. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).

44. Król — opiekun nauki i sztuki. Łazienki. Zamek. Obiady czwartkowe. Rozkwit literatury. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Kisielewska, Klem. z Tańskich Hoffmannowa: Biblj. Uniw. Ludowych, Niewiadomska. — O.: Łazienki. Zamek (zdjęcia).

45. Sejm czteroletni i uchwalenie konstytucji 3-go maja. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: J. Matejko: Konstytucja 3-go maja).

46. Ogólna treść konstytucji 3go maja: zniesienie liberum veto, sprawa elekcji, władzy króla, powiększenia armji, stosunek do mieszczan i ludu. (L.: Gebertowie: Opowiadania i Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).

KLASA III.

(2 godziny tygodniowo).

1. Tadeusz Kościuszko (w Korpusie Kadetów, w Ameryce, pod Dubienką). (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska, Reiter, Śliwiński: Biblj. hist., Tadeusz Kościuszko. Warszawa, 1922).

2. II-go rozbiór. Powstanie Kościuszkowskie. Przysięga na rynku krakowskim. (L.: Kisielewska Szp., Niewiadomska. — O.: W. Kossak: Przysięga na rynku krakowskim).

3. Lud w powstaniu. Raclawice. (L.: Białynia: Włóścianie za Kościuszki, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Lenartowicz: Bitwa Raclawicka. — O.: Chełmoński: Raclawice; Matejko: Kościuszko po zwycięstwie raclawickim; Styka: Zdobywanie armat pod Raclawicami, Kościuszko pod Raclawicami).

4. Wojciech Bartos z Rzędowic. Ostatnia nobilitacja. (L.: Gebertowie: Wypisy, Kisielewska Szp.).

5. Uniwersał połaniecki. (L.: Białynia: Włóścianie za Kościuszki, Gebertowie: Wypisy, Kisielewska Szp.).

6. Jan Kiliński. Powstanie w Warszawie i Wilnie. (L.: Białynia, Warszawa, Kisielewska Szp., Śliwiński).

7. Maciejowice. Rzeź Pragi. Trzeci rozbiór. (L.: Białynia: Warszawa, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Witkowska).

8. Jan Henryk Dąbrowski (życiorys do epoki legjonów). Legjony. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska, Witkowska).

9. Pieśń legjonów (rozbiór, opanowanie słów i melodji z pomocą nauczyciela śpiewu). Krótka wzmianka o autorze — Józefie Wybickim i kompozytorze — Michale Ogińskim. (L.: Chrzanowski: Nasz hymn narodowy, Finkel: O pieśni legjonów, Gebertowie: Wypisy, Mościcki: Twórca pieśni „Jeszcze Polska”... — O.: J. Kossak: Ilustracje do Pieśni legjonów).

10. Rozbicie Austrii i Prus przez Napoleona. Powstanie wielkopolskie. Dąbrowski i Wybicki. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska).

11. Francuzi w Warszawie. Księstwo Warszawskie. Konstytucja 1807 r. Zniesienie poddaństwa włościan. (L.: Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).

12. Napoleon w Hiszpanji. Somosierra. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska, Witkowska).

13. Ks. Józef Poniatowski. Raszyn. Zajęcie Krakowa. Powiększenie granic Księstwa własnymi siłami. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska, Witkowska. — O.: W. Kossak: Pod Raszynem).

14. Wojna 1812 r. Udział Polaków. Odwrót. Nad Berzyną. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Mickiewicz: Pan Tadeusz, Niewiadomska, Witkowska. — O.: W. Kossak: Palenie sztandarów).

15. Pod Lipskiem. Śmierć i pogrzeb ks. Józefa (Gdzie spoczywają zwłoki bohatera?). (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska. — O.: J. Kossak: Śmierć ks. Józefa).

16. Abdykacja Napoleona. Kongres wiedeński. Co zrobiono z ziemiami polskimi? (podkreślić odrębność państwową

Królestwa Kongresowego). (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska).

17. Kościuszkowscy w Szwajcarji. Śmierć i pogrzeb. Kopiec Kościuszki. Gdzie spoczywają zwłoki Naczelnika? (L.: Gebertowie: Wypisy, Kisielewska Szp., Niewiadomska. — O.: Kopiec Kościuszki, pomnik Kościuszki na Wawelu (zdjęcia)).

18. Podniesienie dobrobytu Królestwa. Lubecki i skarb polski. Powstanie miast fabrycznych (Łódź). (L.: Gebertowie).

19. Stanisław Staszic (życiorys). (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska).

20. Staszic — dobroczyńca ludu. Urządzenie dóbr hrubieszowskich. (L.: Kisielewska Szp., Niewiadomska).

21. Towarzystwo Przyjaciół Nauk (gmach Staszica, pomnik Kopernika). Uniwersytet Warszawski. Teatr Narodowy. Wojciech Bogusławski. Życie umysłowe. (L.: Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Niewiadomska).

22. Wielki ks. Konstanty i Nowosilcow. Ks. Adam Czartoryski. Uniwersytet Wileński. Związki młodzieży. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).

23. Prześladowanie młodzieży wileńskiej. (L.: Gebertowie: Opowiadania i Wypisy, Janelli i Kisielewska, Mickiewicz: wyjątki z Dziadów cz. III). Łukasiński. (L.: Gebertowie: Opowiadania i Wypisy, Kisielewska Szp.).

24. Noc Listopadowa. Detronizacja Mikołaja. (L.: Gebertowie, Kisielewska Szp., Niewiadomska).

25. Wojna z Rosją (Stoczek, Grochów). Powodzenie powstania (Wawer, Iganie). Ostrołęka (Bem). (L.: Gebertowie, Kisielewska. — O.: W. Kossak: Olszynka).

26. Oblężenie Warszawy. Sowiński. Ostatnie posiedzenie sejmu. Upadek powstania. Emilja Plater. Zemsta Rosji. (L.: Gebertowie: Opowiadania i Wypisy, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Mickiewicz: Reduta Orzona, Śmierć pułkownika).

27. Emigracja. Mickiewicz. Emisarjusze. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).

28. Dr. Karol Marcinkowski. Życie i działalność. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska, Niewiadomska).

29. Próby powstania 1846 i 1848 r. Zdrada Prus. (L.: Gebertowie: Opowiadania i Wypisy, Janelli i Kisielewska).

30. Andrzej Zamoyski. Towarzystwo Rolnicze. Sprawa uwłaszczenia włościan. Margrabia Wielopolski. Reforma szkolnictwa. Szkoła Główna. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska).

31. Manifestacje narodowe. Tajny rząd. Branka. Odezwa Rządu Narodowego 22 stycznia 1863 r. (Sprawa uwłaszczenia włościan). (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska. — O.: A. Grottger: Warszawa; W. Kossak: Wspomnienia z lat dziecinnych).

32. Obrazy z walk powstańczych (szerzej omówić epizody z powstania, których widownią były okolice najbliższe szkoły, np. ks. Brzóska na Podlasiu, Padlewski w Płockiem, Langiewicz w Kieleckiem i t. p.). Litwa i Kaszubi w powstaniu. (L.: Gebertowie: Opowiadania i Wypisy, Janelli i Kisielewska Szp. — O.: A. Grottger: Polonia, Lituania).

33. Romuald Traugutt (życiorys, dyktatura i męczeńska śmierć). Krzyż pamiątkowy na stokach Cytadeli. (L.: Dubiecki Marjan: Bibl. Uniw. Lud. (wyjątki), Gebertowie: Opowiadania i Wypisy, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp.).

34. Murawiew — wieszatiel na Litwie. Berg tłumi powstanie w Królestwie. (L.: Gebertowie: Wypisy. — O.: A. Grottger: Pochód na Sybir).

35. Usiłowania społeczeństwa w zakresie poprawy bytu włościan. Jak przeprowadził rząd rosyjski uwłaszczenie włościan. (L.: Gebertowie: Wypisy, Janelli i Kisielewska).

36. Rosnący ucisk narodu w zaborze rosyjskim i pruskim; w pruskim — spotęgowany najbardziej po zwycięstwie Niemiec nad Francją w 1871 r. Język polski znika zupełnie z urzędów, szkoły, sądów. Zakaz kupowania ziemi przez Polaków za Bugiem. Prześladowanie katolików w Chełmszczyźnie. Policyjna samowola w Królestwie. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Kisielewska Szp., Reymont: Z ziemi chełmskiej, Sienkiewicz: Bartek Zwycięzca).

37. Wywłaszczenie w Prusach. Wóz Drzymały. Września. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska).

38. Klęska Austrii pod Sadową. Autonomja Galicji. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska).

39. Zmaganie się narodu o byt narodowy. Oświata ludu i organizowanie się narodu wbrew państwowym zaborczym w związkach społecznych, kulturalnych i gospodarczych: tajna oświata w Królestwie, Towarzystwo Oświaty Ludowej, Towarzystwo Czytelni Ludowych w Poznańskim, Towarzystwo Szkoły Ludowej w Galicji, Sokół, kółka rolnicze, spółki zarobkowe. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Kisielewska).

40. Rozwój cywilizacji polskiej wbrew uciskowi. Matejko. Grottger. Sienkiewicz. Akademia Umiejętności w Krakowie. Uczni polscy światowej sławy. Skłodowska. (L.: Kisielewska).

41. Rozwój przemysłu w Królestwie. Polszczenie się miast w Poznańskim. Odrodzenie narodowe Śląska. Polskie szkolnictwo po wojnie japońskiej. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Kisielewska).

42. Wojna światowa. Udział w niej Polaków. Usiłowania stworzenia odrębnych formacji wojskowych polskich. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Mossoczowa: Z dawnych czasów).

43. Legjony. Korpusy w Rosji. Polscy ochotnicy w Ameryce. Armia polska we Francji. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Mossoczowa: Z dawnych czasów).

44. Traktat wersalski. Wskrzeszenie państwa polskiego. Walki o granice Rzeczypospolitej. Powstanie wielkopolskie. Obrona Lwowa. Powstanie i plebiscyt na Górnym Śląsku. Wskrzeszenie uniwersytetu wileńskiego. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Kisielewska, Mossoczowa: Z dawnych czasów. Dekret Naczelnego Wodza o otwarciu uniwersytetu w Wilnie z dnia 28 sierpnia 1919 r. Akt otwarcia uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z dnia 11 października 1919 r.).

45. Sejm ustawodawczy. Wojna z Rosją. Cud nad Wisłą. Obrona Warszawy i Płocka. Odebranie Wilna. (L.: Gebertowie, Janelli i Kisielewska, Kisielewska, Mossoczowa: Z dawnych czasów).

46. Obecne granice Rzeczypospolitej. Polskie morze. Wolne miasto Gdańsk. Podział administracyjny kraju. (L.: Kisielewska, mapa Romera z podziałem na województwa).

47. Bogactwa naturalne Polski. Życie gospodarcze kraju. (L.: Kisielska, podręcznik geografji Polski).
48. Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 marca 1921 roku. (L.: Kisielska).
49. Władza ustawodawcza, wykonawcza i sądowa. (L.: Kisielska).
50. Prawa i obowiązki obywatela - Polaka. (L.: Kisielska).

WSKAZÓWKI METODYCZNE.

Cel nauczania. Nauczanie historii w gimnazjum niższem ma charakter propedeutyczny. Znaczy to, że nie ma ono dawać systematycznej wiedzy historycznej, lecz do niej przygotowywać. Na historję systematyczną przyjdzie czas dopiero w gimnazjum wyższem. Na czem to przygotowanie ma polegać? Przedewszystkiem na dostarczeniu uczniom obfitego materiału tych wyobrażeń, które są niezbędne do wytworzenia pojęć historycznych. Z tych względów nauczanie historii w klasach I i II powinno mieć charakter jak najbardziej poglądowy.

Ma ono tedy zapełnić wyobraźnię uczniów barwnymi i prześwieconymi uczuciem obrazami postaci i scen historycznych z mocnym podkreśleniem pierwiastka bohaterskiego, tak silnie przemawiającego do młodzieży w tym wieku, dostarczając równocześnie materiału do stopniowego urabiania pojęć o elementarnych czynnikach życia historycznego, jak: kraj, ojczyzna, naród, kościół, rolnik, rzemieślnik, kupiec, mieszczanin, żołnierz, rycerz, szlachcic, książdz, rząd, konstytucja i t. d., pojęć, któremi historyk będzie się musiał w systematycznym kursie historii posługiwać nieustannie. Doświadczenie wskazuje, że młodzież bynajmniej nie przynosi ich ze sobą do szkoły średniej, co najwyżej słyszała oznaczające je wyrazy, ale ich treść uświadamia sobie w sposób mglisty, niedokładny, a nieraz wręcz fałszywy. Otóż jednym z zadań kursu propedeutycznego jest *stopniowe* doprowadzanie do urobienia się w umysłach uczniów tych elementarnych pojęć historycznych z materiału, zaczerpniętego nietylko z przeszłości dziejowej, lecz również z otaczającej młodzież rzeczywistości.

Jest to zadanie ważne. Gdy bowiem ten fundament nie będzie założony, cały gmach wiadomości historycznych będzie się chwiał w swoich najistotniejszych podstawach.

Do zadań propedeutyki historii należy dalej rozwijanie w uczniach wyobraźni historycznej i zmysłu historycznego, t. j. zdolności pojmowania, że dawniej było inaczej, i że z biegiem czasu ludzie coraz bardziej opanowywali przyrodę, lepiej zaspokajali swe potrzeby, skuteczniej organizowali się dla współpracy i zapewnienia sobie pomyślnych warunków życia.

Wyrobienie tego zmysłu nie jest możliwe bez nieustannego wiązania i porównywania przeszłości z terażniejszością i terażniejszości z przeszłością. Dlatego też przy nauczaniu propedeutyki historii należy wciąż nawiązywać do otaczającej uczniów rzeczywistości. Metoda ta pozwoli młodzieży najłatwiej zrozumieć właściwości odległych epok historycznych, a zarazem otworzy jej oczy na otaczające ją życie Polski współczesnej, wzbudzi do niego zainteresowanie, wywoła chęć coraz lepszego jego poznawania i rozumienia.

Stąd krok już tylko do dalszego, a bodaj że głównego celu propedeutycznego nauczania historii, celu wychowawczego. Jest nim kształtowanie poczucia narodowego i państwowego, pogłębianie patriotyzmu, wyrabianie poczucia obowiązków względem narodu, państwa i współobywateli, budzenie woli do życia obywatelskiego, jednym słowem, kształcenie dobrego Polaka i obywatela.

Uczynić to można, jeśli nauczanie skupia się około naszych wielkich postaci dziejowych *w taki sposób, aby dzieci je nietylko poznały, ale i ukochały*; jeśli młodzież zaznajamia się z przełomowymi chwilami z przeszłości ojczyzny tak, *by ją świetlane momenty napępniały dumą sprawiedliwą, hęskę zaś rodziły ból i współczucie, a zarazem pragnienie, aby się więcej nie powtórzyły*.

Wybór i układ materiału. Materiał naukowy, jak to się okazuje z programu, został zaczerpnięty z całości dziejów narodowych, jednakże w ograniczonej ilości, aby go można było skutecznie opracować bez szkodliwego pośpiechu w ciągu wyznaczonego na naukę czasu.

Przy wypełnianiu zakreślonych ram materiałem historycznym należy mieć stale na uwadze, że fakty, które się podaje młodzieży, powinny być dla niej zrozumiałe i interesujące.

Dobry materiał ułożyć należy zgodnie z celami kursu wstępnego w szereg obrazów historycznych. Najwłaściwszy jest układ biograficzno - monograficzny, dokonany w zakresie materiału z dziejów politycznych, około którego grupują się wybrane zjawiska kultury, podania historyczne i dzieje najbliższej okolicy¹⁾. Obrazy te dają znajomość przeszłości w odrębnych żywych scenach historycznych, opartych o węzłowe momenty dziejowe, ważne dla rozwoju państwa i kultury narodowej. Epizody historyczne, skupione około osób, dobrze wyrażających swem działaniem dany moment przeszłości, tworzą obraz biograficzny, skupione zaś około pewnej idei czy wysiłku zbiorowego dają obraz monograficzny. Obrazy biograficzne, uwydatniając pierwiastek czynu jednostkowego, budzą naturalne u dzieci współczucie i zainteresowanie, wprowadzają je w atmosferę pracy i walki dziejowej i kształcą zarówno umysł, jak serce i wolę; obrazy monograficzne, zamknięte w sobie i wyodrębnione, a stąd łatwe do zrozumienia i opanowania pamięcią, są znakomitem uzupełnieniem obrazów biograficznych.

Panujący dawniej powszechnie zwyczaj podawania w kursie propedeutycznym całości dziejów w szkieletowym sumarycznym zarysie, zawierającym najogólniejszą charakterystykę rozwoju narodowego, mija się z celem kursu i grzeszy przeciwko zasadniczemu postulatowi pedagogicznemu. Nauczyciel zmuszony jest przytaczać mnóstwo faktów i dat, koniecznych dla wyjaśnienia związku pomiędzy zwrotnymi w dziejach zdarzeniami, same zaś zdarzenia pozostawia bez wyczerpującego opisu, przytem w wykładzie musi się posługiwać abstrakcyjnymi pojęciami, których uczniowie zrozumieć jeszcze nie mogą. Stąd wynika obciążenie ich pamięci balastem szczegółów, bezwartościowych dla poznania

1) Zebranie materiału do dziejów okolicy szkoły powinno być sprawą ambicji każdego nauczyciela historii. Słownik geograficzny, encyklopedje, wydawnictwa krajoznawcze stanowią najdostępniejsze do tego źródła.

zjawisk i osób historycznych, oraz przyzwyczajanie młodzieży do powtarzania niezrozumianych frazesów.

Opracowanie materiału. Każdy obraz historyczny stanowi jednostkę metodyczną, którą należy z uczniami opracowywać zgodnie z racjonalnymi zasadami nauczania. Jakkolwiek nauczanie historii nie może się obejść bez opowiadania o zdarzeniach dziejowych, to jednak nauczyciel nie powinien zapominać o tem, że uczniowie podczas najlepszego nawet opowiadania odgrywają rolę biernych słuchaczy. Dlatego też opowiadanie na tym poziomie nigdy nie powinno przybierać formy wypełniającego całą godzinę szkolną wykładu. Opowiadać nauczyciel powinien żywo i barwnie, powołując przy każdej sposobności uczniów do czynnej współpracy drogą odpowiednich pytań. Przerywać opowiadania pytaniami nie należy tylko wówczas, gdy mowa o sprawach wyjątkowo doniosłych i silnie oddziaływających na uczucia młodzieży, w tych bowiem wypadkach pytania mogłyby rozproszyć uwagę i osłabić wrażenie.

Opowiadanie nie powinno być jedyną metodą przy nauczaniu historii. Obok niego lub lepiej w związku z niem trzeba koniecznie stosować inne sposoby nauczania, w szczególności takie, któreby pobudzały uczniów do możliwie najbardziej samodzielnej pracy nad zagadnieniami historycznymi.

Należy tu przede wszystkim pokazywanie klasie dostosowanych do materiału historycznego obrazów, tablic, przezroczy i map, które to pomoce naukowe powinny stawać się przedmiotem rozważań całej klasy pod kierunkiem nauczyciela. W podobny sposób należy z uczniami omawiać przeczytane w klasie łatwe wyjątki ze źródeł dziejowych, opracowań historycznych i literatury pięknej. Dalej zaleca się pobudzać uczniów do rysowania i malowania map, wykreślenia na mapach dróg pochodów wojennych i podróży, odtwarzania w jakikolwiek sposób (zapomocą rysowania, malowania, lepienia i t. p.) zabytków kultury, pomników przeszłości, narzędzi, broni i t. p. Wielką zaletą tego rodzaju zajęć jest to, że łączą one pracę umysłową z pracą rąk, co sprzyja zarówno rozwojowi psychicznemu uczniów, jak pogłębianiu i utrwalaniu się wyobrażeń i pojęć naukowych. Poza tem nauczyciel historii powinien umiejętnie korzystać z tak bardzo

właściwego wiekowi uczniów popędu do kolekcjonowania, kierując go ku zbieraniu ilustracji i rycin historycznych. Bardzo wskazane są wreszcie wycieczki historyczne w celu zwiedzania zachowanych na miejscu lub w okolicy zabytków przeszłości. Do każdej wycieczki historycznej uczniowie powinni być zawczasu przygotowani. Należy im udzielić potrzebnych wiadomości oraz zainteresować zabytkami, które mają oglądać. Po wycieczce zdobyty materiał należy omówić i uporządkować. Uzupełnieniem tych wszystkich zajęć może być lektura domowa uczniów, uprawiana pod kierunkiem nauczyciela.

Szereg obrazów historycznych, składający się na kurs jednej klasy, rozpada się na grupy, z których każda stanowi pewną organiczną całość.

Po przerobieniu takiej grupy wskazanymi powyżej metodami, nauczyciel powinien się zatrzymać i urządzić powtórzenie zawartego w niej materiału. Przy końcu roku należy powtarzać kurs całkowity. Powtórzenie polega na ponownym, ale różnym od pierwszego opracowaniu materiału. Fakty, które były oświetlone w sposób biograficzny, można tu np. ująć monograficznie i odwrotnie. Należy zmienić ich porządek. Ale przede wszystkim wskazane tu jest zestawianie i porównywanie ze sobą faktów, należących do różnych obrazów historycznych, oraz zestawianie ze zjawiskami życia współczesnego. Dokonywające się w ten sposób kojarzenie wyobrażeń historycznych powinno prowadzić uczniów do wytwarzania ogólniejszych pojęć historycznych, takich np., jak pojęcie o rozwoju dziejowym. Chronologia rozwoju dziejowego w kursie propedeutycznym znajduje wyraz w samej kolejności obrazów. Z dat podaje się tylko najważniejsze.

KSIĄŻKI METODYCZNE DLA NAUCZYCIELA.

Handelsman M. Historyka. Zamość, Pomarański. 1921.

Langlois Ch. i Seignobos Ch. Wstęp do badań historycznych. Warszawa, Wende.

Kłodziński A. Z zagadnień dydaktyki historii. Książnica Polska, 1918.

Mościcki H. Wskazówki praktyczne dla nauczycieli historii

w szkołach średnich i powszechnych. Warszawa, J. Lisowska, 1925.

Orsza H. O nauczaniu historii Polski w szkołach początkowych. Dąbrowa Górnicza, 1915.

Sobiński St. Uwagi metodyczne o nauczaniu historii. Warszawa, Polska Składnica Pomocy Szkolnych.

Szalay St. Latarnia czarnoksiężska i jej zastosowanie w szkole i przy odczytach. Warszawa, Księgarnia Polska, 1907.

Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych. Historia. Wyd. V. Warszawa, Ministerstwo W. R. i O. P., 1925.

PLAN GODZIN SZKOLNYCH DLA GIMNAZJUM NIŻSZEGO.

PRZEDMIOTY	K L A S Y			RAZEM
	I	II	III	
RELIGJA	2	2	2	6
JĘZYK POLSKI	4	4	4	12
JĘZ. NOWOŻ. OBCY . .	—	5	5	10
HISTORJA	2	2	2	6
GEOGRAFJA	2 + (1)	2 + (1)	2 + (1)	6 + (3)
PRZYRODOZNAWSTWO	2 + (1)	4 + (1)	6 + (1)	12 + (3)
FIZYKA i CHEMJA . . .				
MATEMATYKA	5	4	4	13
PISMO	2	—	—	2
RYSunEK	4	2	2	8
PRACA RĘCZNA	3	2	2	7
ŚPIEW i MUZYKA . . .	2	2	1	5
ĆWICZENIA CIELESNE	2	2	2	6
R A Z E M	30 + (2)	31 + (2)	32 + (2)	93 + (6)

Objaśnienia — patrz na str. następnej.

OBJAŚNIENIA.

Cyfry oznaczają tygodniowe liczby lekcji i ćwiczeń praktycznych. Gdy występują w formie sumy, wówczas drugi składnik, ujęty w nawias, oznacza wymiar czasu, przeznaczony na *wycieczki*.

Cyfra: (1) w takich przypadkach znaczy, że nauczyciel danego przedmiotu jest obowiązany odbyć z klasą co najmniej 30 godzin wycieczek w ciągu roku szkolnego. Wycieczki nie muszą się odbywać co tydzień po jednej godzinie. Szczegóły — w programach geografji i przyrodoznawstwa.

Wiadomości z *higjeny* będą udzielane: 1) przez nauczyciela przyrodoznawstwa w związku z odpowiednimi częściami tego przedmiotu, 2) przez lekarza szkolnego przy każdej sposobności, oraz w systematycznych pogadankach, urządzanych poza lekcjami i na lekcjach wolnych, ew. wzajemian innych lekcji, objętych programem, w porozumieniu z dyrekcją szkoły.

Ogólną ilość godzin, przeznaczoną w klasach II i III na przyrodoznawstwo, oraz na fizykę i chemję, można podzielić między te przedmioty w sposób dwojaki:

PIERWSZY SPOSÓB (PROGRAM A).

KLASA II

Przyrodoznawstwo — jesienią i wiosną 4 godziny lekcji tygodniowo i co najmniej 30 godzin wycieczek rocznie.

Fizyka i chemja — mniej więcej od 1 listopada do 1 kwietnia — 1 godzina lekcji i 3 godziny ćwiczeń laboratoryjnych tygodniowo.

KLASA III

Przyrodoznawstwo — jesienią i wiosną 6 godzin lekcji tygodniowo i co najmniej 30 godzin wycieczek rocznie.

Fizyka i chemja — mniej więcej od 1 listopada do 1 kwietnia — 2 godziny lekcji i 4 godziny ćwiczeń laboratoryjnych tygodniowo.

DRUGI SPOSÓB (PROGRAM B)

KLASA II

Przyrodoznawstwo — w ciągu całego roku szkolnego 4 godziny lekcji tygodniowo, oraz co najmniej 30 godzin wycieczek rocznie.

KLASA III

Fizyka i chemja — w ciągu całego roku szkolnego — 2 godziny lekcji i 4 godziny ćwiczeń laboratoryjnych tygodniowo.

Przyrodoznawstwo — co najmniej 30 godzin wycieczek rocznie.

Jeżeli w szkole znajduje się siła nauczycielska, mogąca uczyć zarówno przyrodoznawstwa, jak fizyki i chemji na stopniu propedeutycznym, wówczas zaleca się wybierać program A. Gdy te przedmioty trzeba rozdzielić między dwie siły nauczycielskie: przyrodnika i fizyko-chemika, wówczas należy wybierać program B.

p.5383